

K. TÓTH GÁBOR

Az Árpád-, közép- és török kori Hidas falu és érméi

Szekszárd északnyugati határában az utóbbi évek szisztematikus terepbejárásainak köszönhetően az Árpád-, közép- és török kori Hidas falu kiterjedését és korát sikerült pontosabban meghatározni a gyűjtött érmék szóródásának alapján. 2022-ben az akkori terepbejárási anyagokra támaszkodva egy rövid cikket írtam a falu történetéről,¹ amit a jelenlegi tanulmányban, a jóval nagyobb régészeti anyag alapján módosítanom kell. Korábban az előkerült pénzérmék alapján a 15–16. századra lehetett keltezni a falut,² a benépesülés kezdetét az 1313-as okleveles adat alapján pedig, melyben Hidas falu papjáról tettek említést,³ a 14. századra tettem. Ma már bizonyos, hogy a falu már az Árpád-korban is létezett, a megtelepedés kezdetét a 12. századra tehetjük, és a 16. század végén vált pusztává.

FÖLDRAJZI NEVEK

A legkorábbi földrajzi adatunk erre a térségre vonatkozólag az 1772-ből való *Hidasi sziget*, *Hidasi fok*, *Hidasi Malom Nociva* elnevezések (1. kép), melyek Franciscus Böhm térképén tűnnek fel.⁴ 1774-ben a *Hidasi csárda* (ma Diófa étterem és panzió) elnevezés is szerepel már a térképen,⁵ ott, ahol korábban csak a *Vend.[égfogadó]* épülete volt jelezve, továbbá a *nociva* (kártékony) jelző már nem szerepel a Hidas malom mellett. Az első katonai felmérés térképén *Hidasi W. h.* (Wirtshaus=csárda) megnevezés található, a fogadó, csárda elnevezések helyett, illetve *Hidas Bach* földrajzi név a Völgységi-patak itteni szakaszára vonatkoztatva.⁶ 1803-ból *Hidascher Terrain* és *Hidasi Sziget* elnevezésekkel találkozhatunk.⁷ Az 1860-ban készített kataszteri térképen *Hidasi kenderföldek*, *Belső hidas Sziget*, *Külső hidas Sziget* (1. kép) földrajzi nevek találhatók térségünkben,⁸ ezeken

¹ K. TÓTH 2022, 109–114.

² K. TÓTH 2022, 109.

³ SZAKÁLY 1968, 30, 60. 272. jegyzet; K. NÉMETH 2015, 161; MNL OL DL 86922.

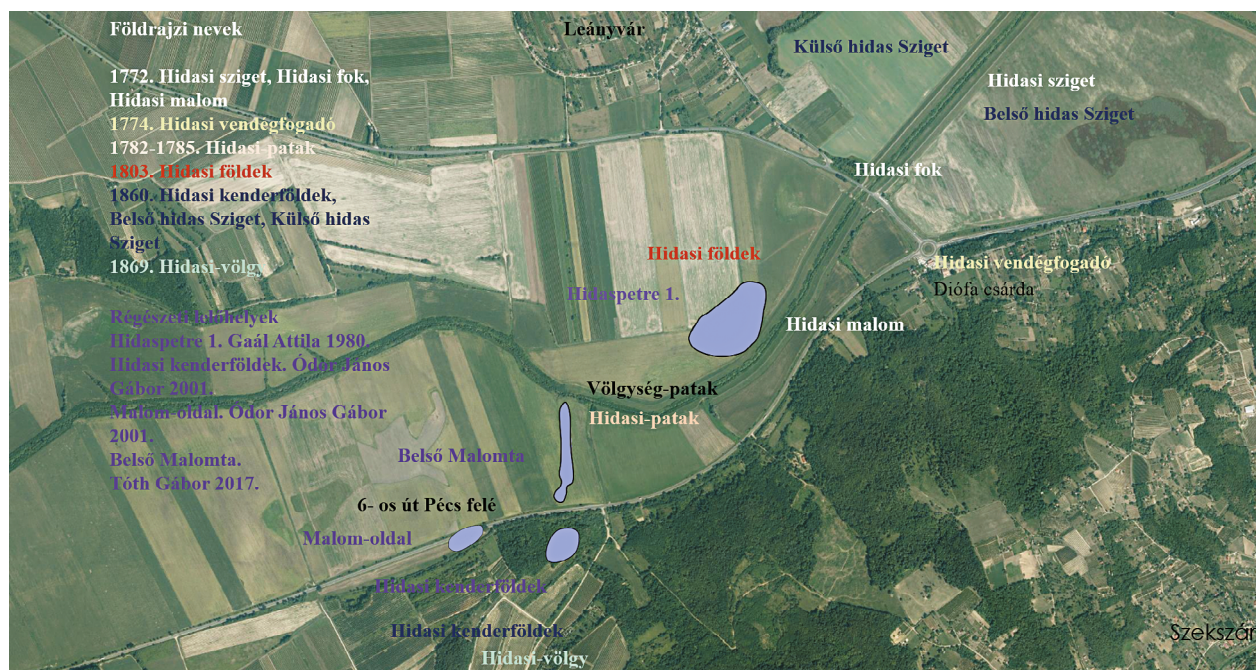
⁴ MNL TML XV 3 T. 132.

⁵ PML XV. 6. (PMT) 20.

⁶ EKF Coll. XII. Sect. 30.

⁷ MNL OL S 12 Div. XIII. No. 397.

⁸ MNL OL S 78, 244. téka, Szekszárd 129–170.

1. kép. Hidas faluhoz kapcsolódó földrajzi nevek és régészeti lelőhelyek

kívül *Hidas*-ódal, illetve *Hidas-torok* földrajzi nevek őrzik az egykoron volt falu nevét.⁹ A második katonai felmérésen (1819–1869) ismét a *Hidas csárda* W. H. elnevezés olvasható, ezenkívül a Malomhegy mellett a *Hidas völgy* elnevezés is fel van tüntetve.¹⁰ Ezek a földrajzi nevek jól lehatárolják Hidas falu területét. A földrajzi nevek alapján maga a falu a *Hidas malom* közvetlen közelében a *Hidascher Terrainon* helyezkedett el, külterülete a *Hidas Kenderföldről*, a *Belső hidas Szigetig*, *Hidas Kenderföldről*, *Hidas csárdától* a *Külső hidas Szigetig* tartott.

RÉGÉSZETI ADATOK

A régészeti lelőhelyet már 1980-ban Gaál Attila ismertette a Régészeti Füzetekben. A Hidas nevű dűlőrészen középkori lelőhelyet talált, értelemszerűen Hidas faluval hozta kapcsolatba, pusztulását a 16–17 század fordulójára tette.¹¹ Czövek Attila megismételt terepbejárást követően, 2009-ben vetette fel a lelőhelyet a közhiteles nyilvántartásba Hidaspetre I. (KÖH 74767) néven (1. kép). A terepbejárás során talált kerámiák alapján az Árpád- és középkorra datálta a lelőhelyet, a középkori forrásokból ismert Hidas nevű faluval azonosította.¹² 2001-ben a faluhoz viszonylag közel, 800 méterre délnyugatra, valószínűsíthetően a középkori faluhatáron belül, a Hidas kenderföldről (KÖH 66298) Ódor János Gábor egy, a 17. századra datálható sírt tárt fel, mely véleménye szerint egy késő középkori soros temetőhöz tartozhatott.¹³ Ettől 150 méterre északnyugatra, a Malom-oldalban (KÖH 59904) késő középkori településre utaló kerámiát is talált (1. kép).¹⁴ 2017-ben a Belső Malomta dűlőben (KÖH 93709), a már említett három lelőhely között találtam terepbejárás során középkori kerámiatöredékeket (1. kép).¹⁵ Ez a lelőhely egy középkori töltött malomút, gát, mely Hidas falut kötötte be a pécsi úthoz, Kis-Hidashoz a Malom-hegy alatt, átjárhatóvá téve a

⁹ TMFN 1981, 468–469: 99/300, 301, 324, 370–372, 378.

¹⁰ MKF Coll. XXX. Sect. 61.

¹¹ GAÁL 1981, 117.

¹² CZÖVEK 2010, 351.

¹³ WMM Rég. Ad. 2016-1579.

¹⁴ WMM Rég. Ad. 2014-1446.

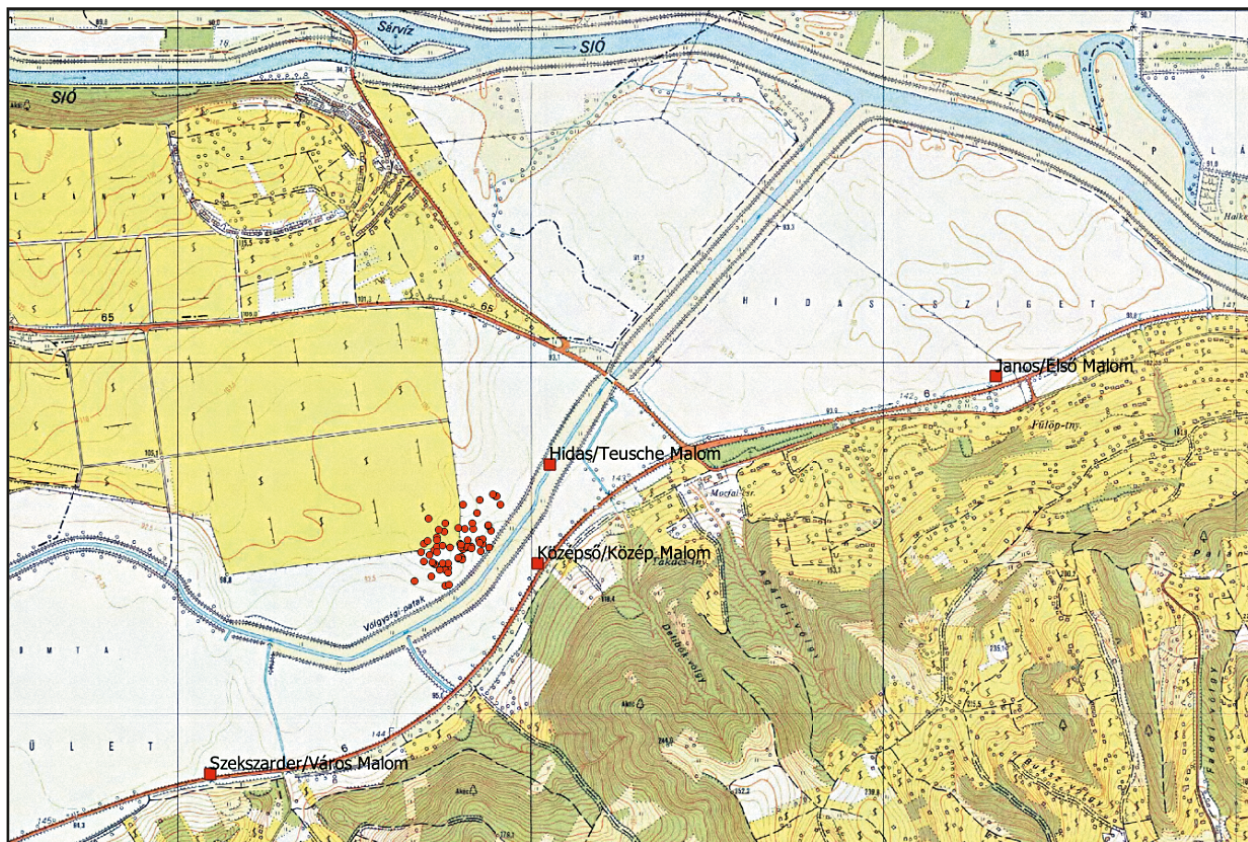
¹⁵ WMM Rég. Ad. 2021-1873.

Völgység-patak medrét. A négy régészeti lelőhelyből Hidaspetre I. és Belső Malomta a 16. század végéig biztosan léteztek, a Malom-oldalról viszont csak 14–15. századi leleteink vannak. A Hidas kenderföldek sírja pedig a 17. századra datálható. Ebből arra lehet következtetni, hogy a 16. század végén elpusztult Hidas falu határában, valahol Kishidas környékén – melyet az írott források is alátámasztanak – új betelepülők új telepet/telepeket hoztak létre. A régészeti lelőhelyek, a földrajzi nevek alapján Hidas (KÖH 74767; 93709), Kishidas (KÖH 59904)) faluval azonosíthatóak, a Belső Malomta dűlőben talált malomút, gát, (KÖH 93709) Hidassal kötötte össze Kishidast. Ez utóbbi település 17. századi temetője a Hidas kenderföldek (KÖH 66298) területére esett.

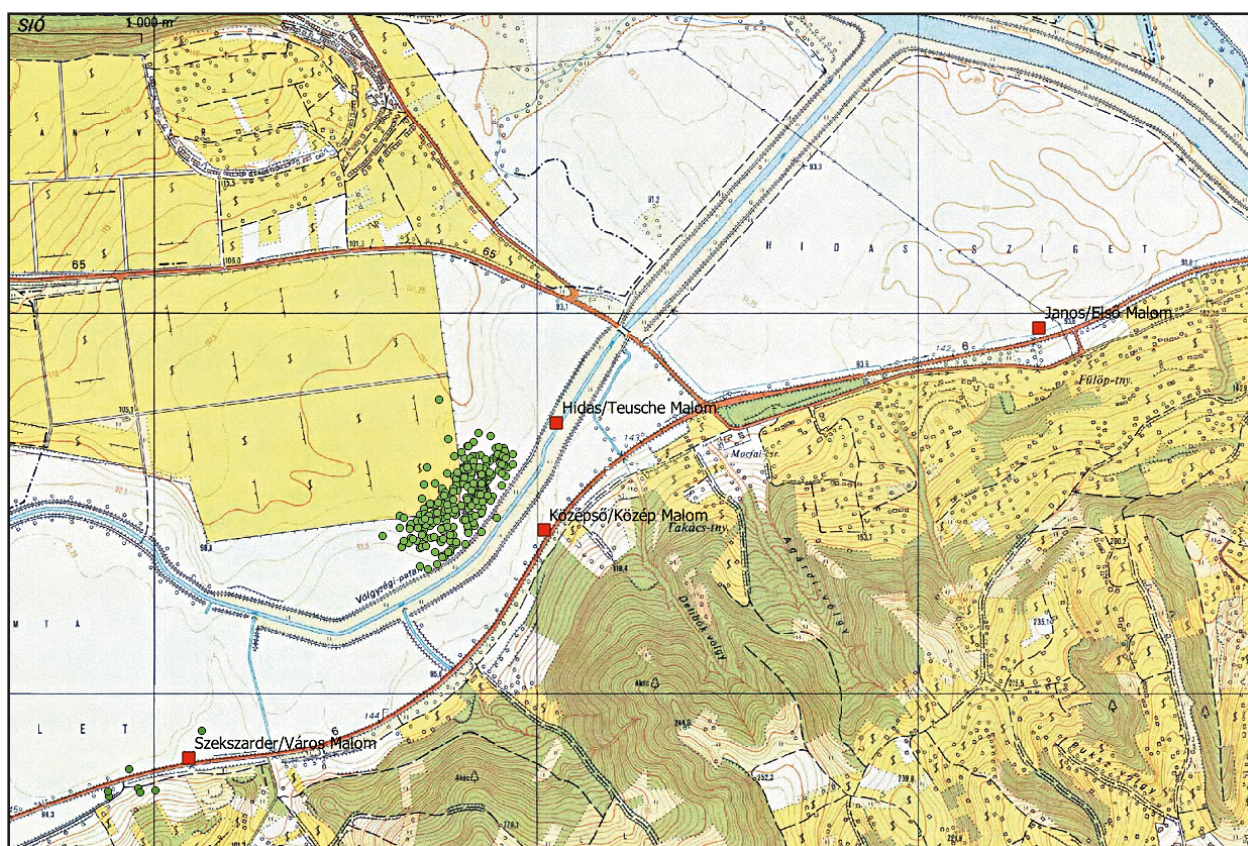
ÉRMÉK, ÉREMLELETEK

A szisztematikus műszeres lelőhelyfelderítés, fémdetektorozás Hidaspetre I. nevű régészeti lelőhelyen folyt legtöbbször. A kerámiatöredékek, fémleletek sűrűsége és mennyisége alapján itt volt egykoron Hidas falu. A lelőhelyről 640 db érmét sikerült gyűjteni, melyek egyrészt a falu korát határozzák meg, másrészt pedig a falu kiterjedését, mely 64.000 m² (8. kép). A legkorábbi érmék – I. Berengár (889–921) pénzveretét nem számolva – II. István (1116–1131), II. Béla (1131–1141) dénárjai, illetve III. Béla (1172–1196) nagyobb számban talált rézpénzei kerültek begyűjtésre. Ezek alapján a falu a 12. századtól kezdve biztosan létezett. A 13. századi érmék közül II. András (1205–1235), IV. Béla (1235–1270), V. István (1270–1272), IV. László (1272–1290) vereteit találtuk meg a lelőhelyen. Külföldi érmék ebből a korszakból I. Manuel (1143–1180) bizánci tállapénzei, II. Bernhard (1202–1256) és II. Eberhard (1200–1246) friesachi dénárjai és II. Ottokár (1253–1278) bécsi fillérjei (2. és 6. kép). A vegyesházi királyok korából Nagy Lajostól (1342–1382) kezdve II. Lajosig (1516–1526), majd minden uralkodó érmeje képviselteti magát a lelőhelyen. Külföldi érmeforgalmat tekintve Szép Frigyes (1306–1330) és II–III. Albrecht (1330–1358, 1437–1460) bécsi fillérjei, II. Ludovico di Teck (1412–1439) aquileiai dénárjai, III. Frigyes (1453–1493) és Ernst von Bayern (1517–1540) pfennigjei és I. Alexander (1501–1506) lengyel király félgarasa színesítik a pénzösszetételt (3. kép). A török kort a három részre szakadt ország uralkodóinak a pénzei nyitják, Szapolyai János (1526–1540), I. Ferdinánd (1526–1564) és I. Szulejmán (1520–1566). A Habsburgok közül I. Miksa (1564–1576) és I. Rudolf (1576–1608) érmei találhatók még a helyszínen, erdélyi pénzek Szapolyai János érméin kívül nem voltak. Török akcsék Szulejmán pénzein kívül III. Murád (1574–1595) és III. Mehmed (1595–1603) idejéből származnak. A 16. századból származik még V. Károly (1519–1556) batzenje is (4. kép). Egyetlen hamis 17. századi érem került elő a falu területéről. Jól érzékelhető, hogy a 16. század végén, I. Rudolf uralkodása alatt az éremforgalom megszűnt a lelőhelyen, a falut elhagyták. A nagy darabszámú éremmennyiség alapján fel lehet tételezni, hogy a település 1584 után vált lakatlanná. 1584-ig, Miksa és Rudolf uralkodásának éve alatt, leszámítva az 1569-es és 1582-es évet, minden évből van egy-két-három érménk, 1579-ből pedig 8 db is, melyek a folyamatosságot tükrözik, 1584 után viszont, leszámítva III. Mehmed egyetlen akcséját és a már említett 17. századi hamis dénárt, nincs éremforgalom a vizsgált területen, ekkorra a falu már elpusztulhatott, elhagyhatták lakói, már a tizenöt éves háború kezdetekor pusztá volt.¹⁶

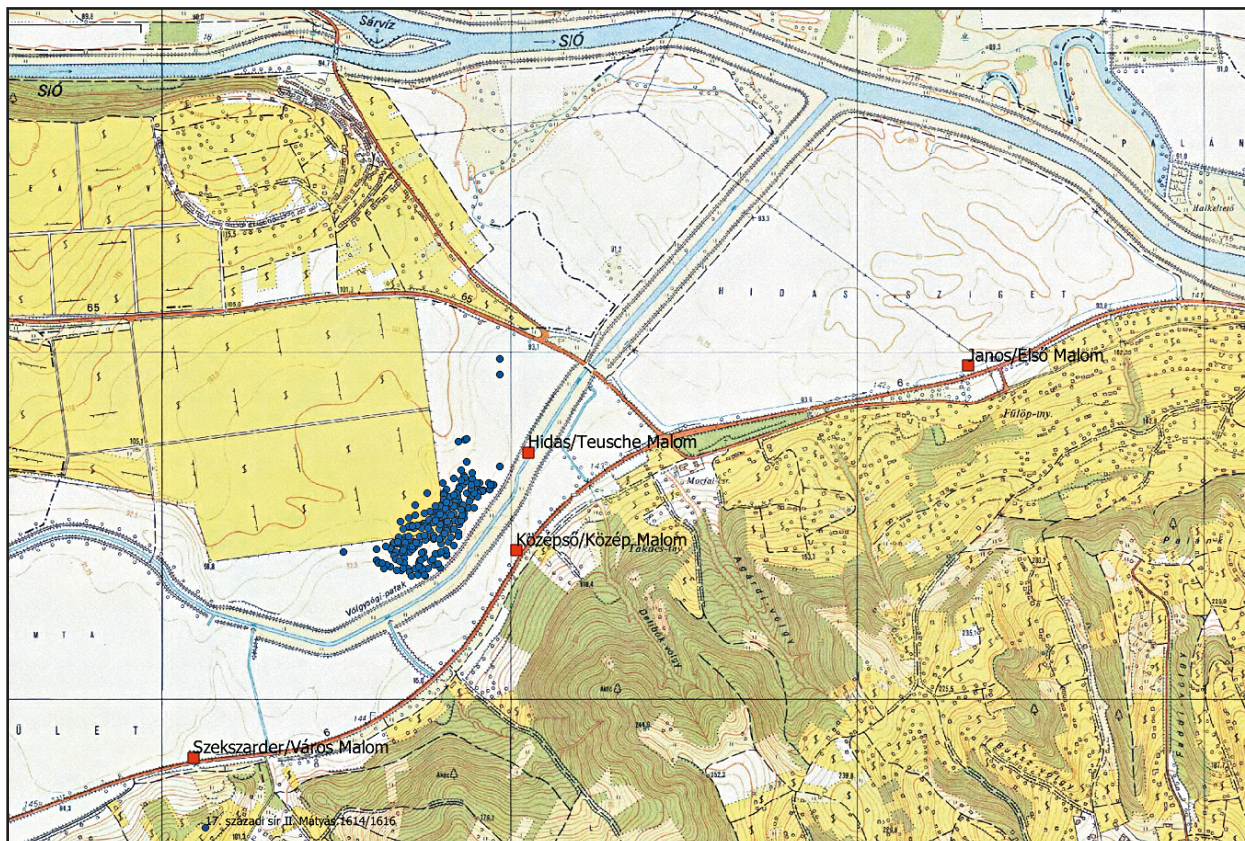
¹⁶ A tizenöt éves háborút megelőzően pusztultak el a környező települések is, ennek egyik bizonyítéka a kakasd-belaci kincslet. 1963-ban Mészáros Gyula 981 darabból álló éremkincset gyűjtött, 83 dénárt még a kincs elrejtésének a helyén, hitelesítő ásatással, a többi a helyi lakosoktól, tanároktól begyűjtve (WMM Rég. Ad. 104-73). A múzeum numizmatikai leltárkönyvében 852 db érem szerepel, „Kakasd leletmentés területe, Tsz. dolgozók beszolg. 1963.” bejegyzéssel (ltsz.: 65.79.1-29.; 65.80.1-18; 65.81.1-11.; 65.82.1-14.; 65.83.1-94.). A leltárkönyv szerint 1964-ben szintén Kakasról Kozma Andor szolgáltatott be még 142 db érmét. Hogy ez a több mint száz darab érem a részben feltárt éremkincshez tartozik az a 12. képen diagramon jól látható. Az 1564-től, Habsburg Miksa uralkodásának kezdetétől évenkénti éremeloszlásban a kiugró adatcsúcsok lekövetik egymást, tehát a két éremlelet egybe tartozik. Így a hiányzó 129 érem nem veszett el, csak később lett beletárolva 65.99.1-71. leltári számokon. Ez utóbbi tétel azonban többletet mutat, hiszen így már 994 darabra rúg az érmék száma. Az éremleletbe két éremcsoport nem illik bele. Marcus Cornaro (a leltárkönyvben Cornerus) velencei dózse (1365–1368) 8 db obulusa (ltsz.: 65.99.71., Kozma Andor beszolgáltatása), illetve II. Mátyás 4 db dérája (ltsz.: 65.83.90-91.; 65.99. 50-51., tsz dolgozók és Kozma Andor beszolgáltatása, 2-2 db), melyek időbeli tá-

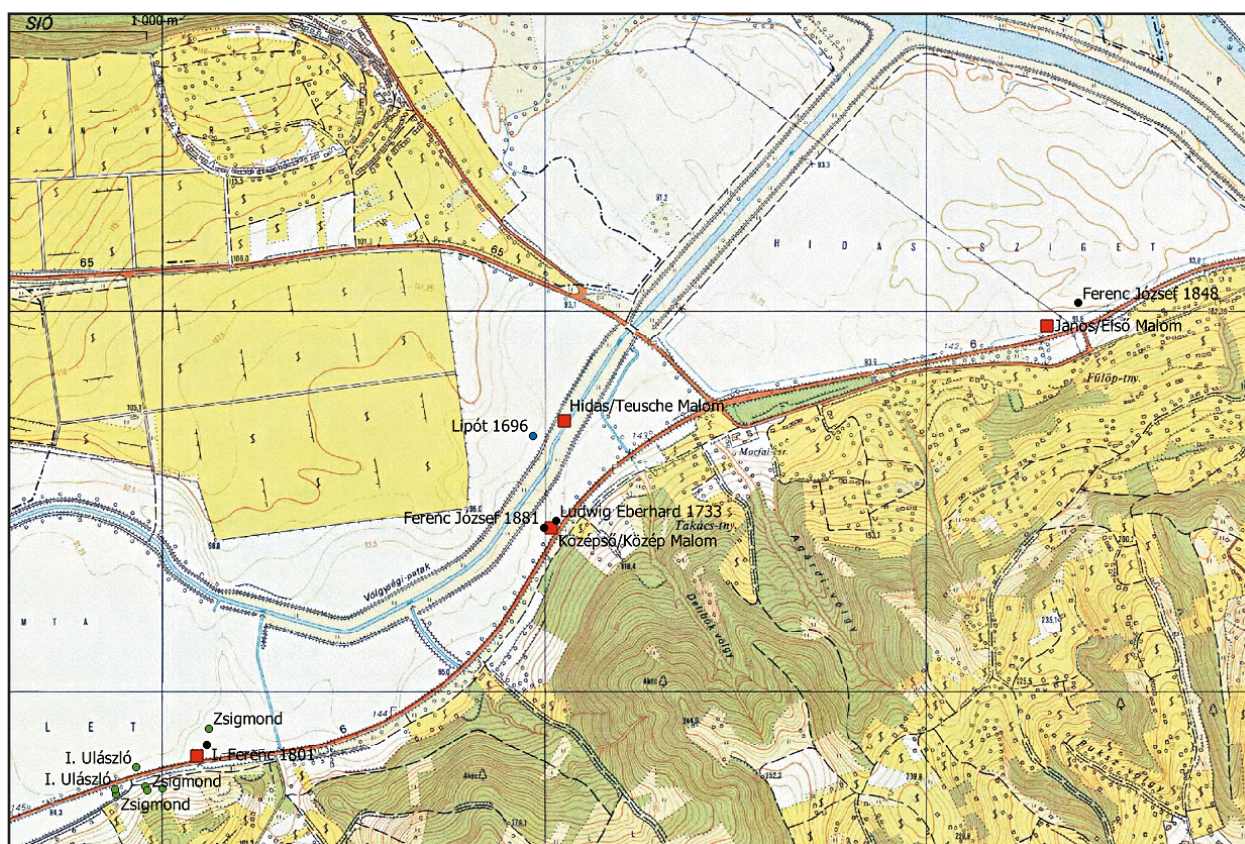
2. kép. Hidasi malmok és Árpád-kori érmék a falu területéről (M=1:10.000)

3. kép. Hidasi malmok és a vegyesházi királyok korának érméi a falu és Kishidas területéről (M = 1:10.000)

4. kép. Hidasi malmok, török kori érmék a falu és Kishidas területéről (M = 1:10.000)

5. kép. Hidasi malmok és a hozzájuk köthető érmék (M = 1:10.000)

Nagy darabszámú klasszikus éremlelet nem volt a falu területén, több kisebb tételszámú úgynevezett erszényleletet azonban találtunk. IV. Béla és IV. László öt darabból összetapadt érméből álló rolnija származik a legkorábbi időkből. 50 méteres körön belül még 3 db IV. Béla és 1 db IV. László dénár található, de ezeket nem lehet egyértelműen a rolnihoz kötni. Luxemburgi Zsigmondnak is voltak összetapadt érméi, egy két és egy három darabból álló, egymástól 40 méternyire, a szántás irányának megfelelően. Mivel a közöttük lévő részben is 9 db érem került elő Zsigmond korából, és feltűnően sok I. Ulászlóhoz köthető dénárt (10 db) is találtunk erről a területről, az itt lévő éremkoncentráció alapján feltehetően egy, az 1440-es években elrejtett erszényleletre kell gondolnunk, esetleg egy kisebb éremleletre, mivel Zsigmond (129 db), illetve I. Ulászló (76 db) érméi a legnagyobb darabszámúak a vegyesházi királyok korából. Kettőjüknek 205 érmeje került begyűjtésre a lelőhelyről, az összes éremmennyiség csaknem 30 százaléka (3. és 7. kép). A török korszakból I. Ferdinánd dénárjai képviselnek nagyobb mennyiséget, ezekből 167 darabot sikerült összeszedni. Ebből a korszakból összetapadt érmét nem sikerült találni, néhány érmén viszont zöld tapadásnymok voltak megfigyelhetőek, melyek alapján feltételezni lehet ebben az esetben is egy erszényleletet, esetleg egy kisebb éremlelettel van dolgunk, az igen magas darabszám miatt (4. és 8. kép).

Kishidas területén, a Malom-oldalban (falu, KÖH 59904) és Belső Malomta dűlőben (malomút, gát, KÖH 93709), melyek összeérnek és egy egységet alkotnak, csak a vegyesházi királyok korából származó érmék kerültek eddig elő. Nagy Lajosnak (1342–1382) 1 db, Luxemburgi Zsigmondnak (1387–1437) 4 db és I. Ulászlónak (1440–1444) 2 db pénzveretét sikerült eddig megtalálni (9. kép). Sajnos a terület igen bolygatott, itt megy a 6-os út, melynek építésénél a dombnak az alsó részét elhordták, ráadásul homokbánya nyitásával is pusztították a lelőhelyet. A Hidasi kenderföldek (KÖH 66298) területén lévő 17. századi sír, temető¹⁷ (?) szintén a rácok által lakott Kishidashoz tartozhatott a sírban talált két db II. Mátyás (1614/1616) érem alapján. Erről a területről a 16. századi éremanyag hiányzik ugyan, de 1574-ben Kis-Hidas pusztaként szerepel egyébként is Musztafa szekszárdi szandzsákbég birtokai között, tehát ebben az időben lakatlan volt,¹⁸ csak a 17. századi délszláv népesség lakta be újra, kiknek eddig a telepét nem sikerült megtalálni.

ÍROTT FORRÁSOK

1313-ból való az első okleveles adat. A hidasi (*hydus*) Szűz Mária-templom Pál nevű papját küldik ki a szekszárdi konvent részéről egy kalaznói nemesasszony végrendelkezéséhez.¹⁹ Amint azt láttuk, a 14. században Hidas falu már évszázadok óta létezett (a 12. századtól már biztosan), de templomra utaló adatról ezen az egy forráson kívül nem tudunk. Régészeti módszereket figyelembe véve a lelőhely területén templomra, temetőre utaló lelet igen csekély számban található.²⁰ Nagy-

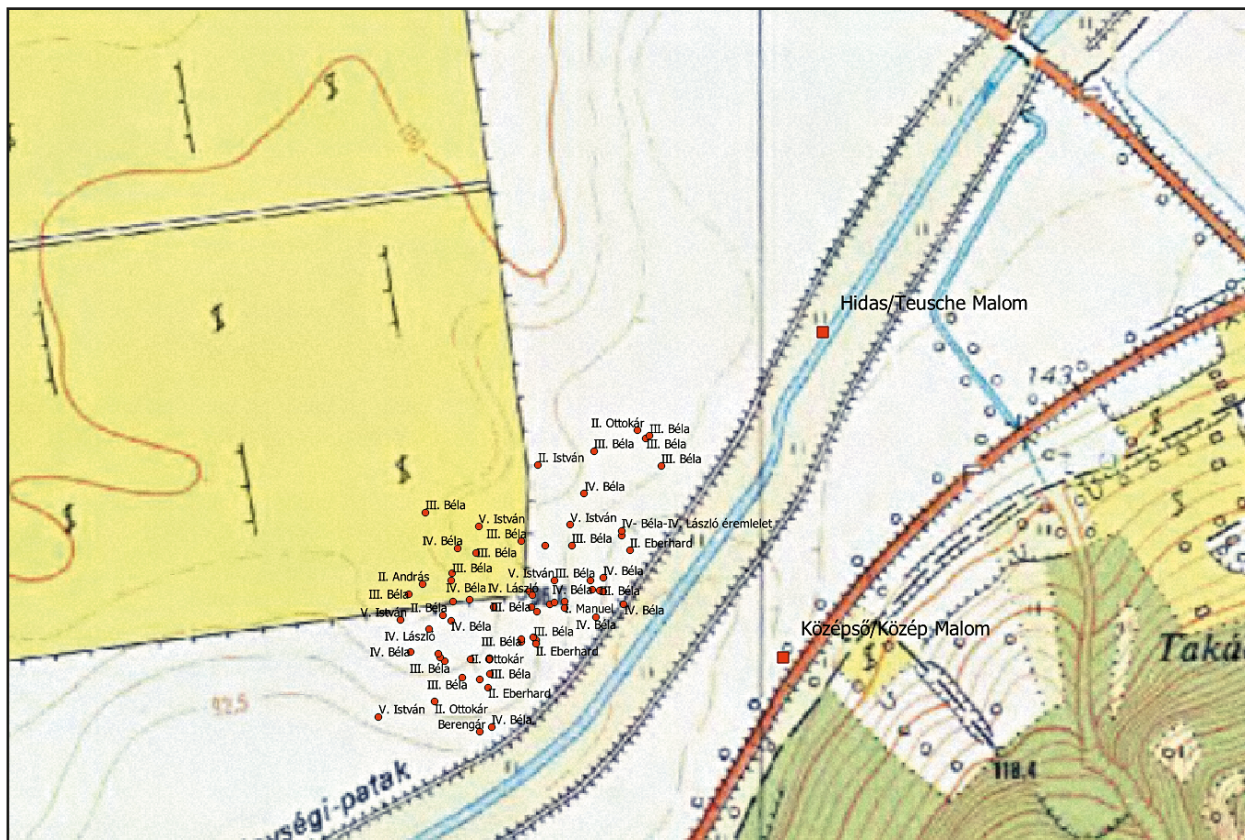
volsága a többi pénzérmétől túlságosan nagy ahhoz, hogy hozzá tartozónak vélhessük. A tizenkét érmét leszámolva 982 érmét kapunk, ami már egy híján megegyezik a jelentésben leírt darabszámmal. Marcus Cornaro érméi minimum 124 évvel előzik meg a következő uralkodó, I. János Albert (1492–1501) vereteit, tehát minden valószínűség szerint ez tévesen került a kincslelet összeírásába. II. Mátyás dénárjait (ezek közül is a legrégebbi 1610-ben vert dénárja) Habsburg Rudolf utolsó, 1591-ben vert dénárjától 19 év választja el. Ez ugyan nem nagy idő, de ha figyelembe vesszük az éremlelet 1564. évtől való összetételét, akkor jól látható, hogy 1564–1591-ig minden évjárat verete megtalálható a leletgyűjtésben kisebb-nagyobb számban, így már a 19 év hiátus jelentősnek tekinthető. Az éremlelet elrejtésének időpontja az 1591–1592. év lehetett. A Belac és Hidas között fekvő Malomta falu is az eddig gyűjtött érmék alapján 1579/1580-ban vált pusztává (11. kép). Egy 1577–1579 között és egy 1579-ben vert I. Rudolf dénárak az utolsó érmék a falu területéről (WMM Régészeti gyűjtemény, ltsz.: 2024. 27.110–111.).

¹⁷ TMFN 1981, 469. „A talajmunkák során egy középkori temető került elő.”

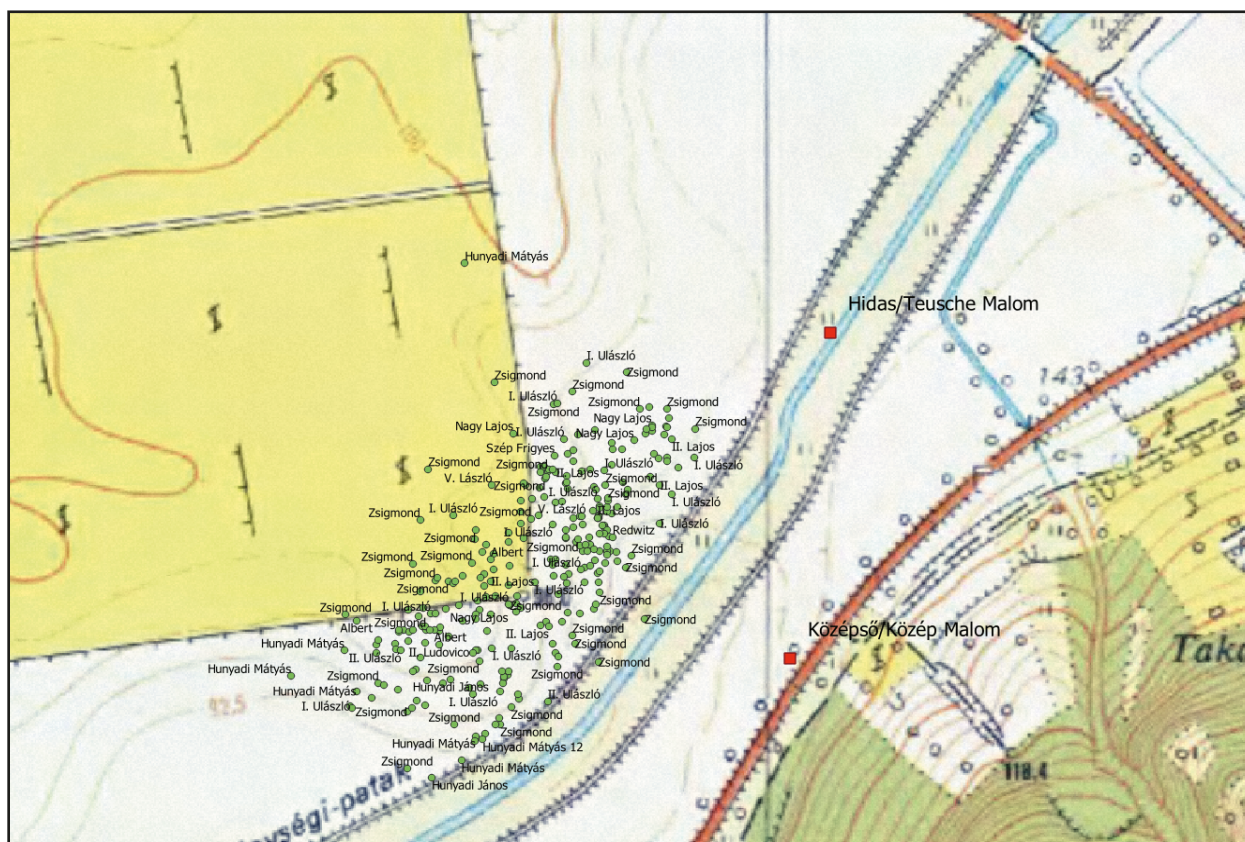
¹⁸ VASS 1989, 67.

¹⁹ SZAKÁLY 1968, 30, 60. 272. jegyzet; K. NÉMETH 2015, 161; MNL OL DL 86922.

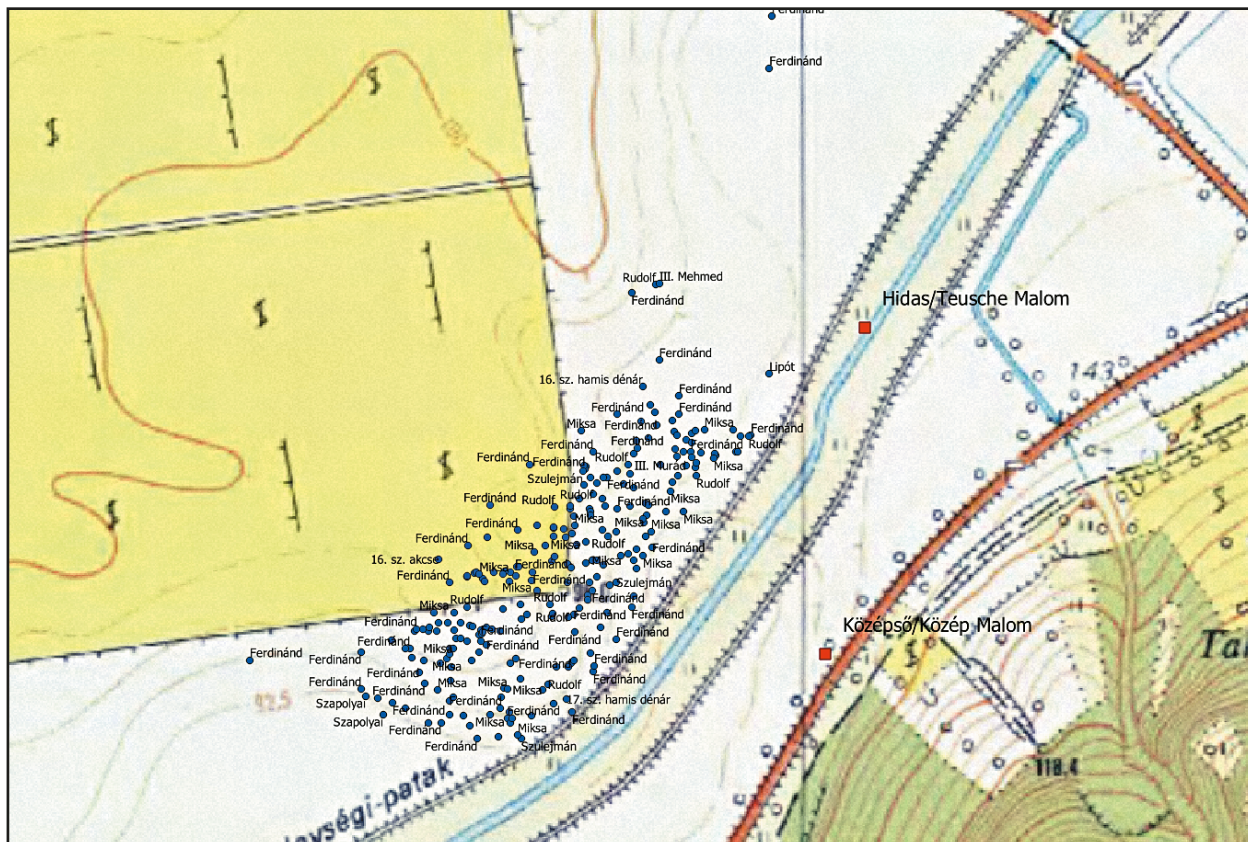
²⁰ „A lelőhelyen több helyen is emberi koponyacsont töredékeket találtunk, apró téglatörmelékkel együtt, melyek arra utalhatnak, hogy itt valamikor templom is állhatott.” (K. TÓTH 2022. 109). Az írott forrás és a néhány darab koponyatöredék alapján korábban úgy gondoltam, hogy a lelőhelyen templom is lehetett, ma már ezt a sokszor megismételt és szisztematikus terepbejárásokat követően nem tartom valószínűnek. A területen talált koponyatöredékek egy avar kori temető embertani anyagához is tartozhatnak (több avar kori lelet került már elő a területről, nyolc szíjvég, öt övveret, ltsz.: 2024.29.460–472.), az apró téglatörmelék pedig nem elégségesek ahhoz, hogy ezen a területen templomot feltételezhessünk.

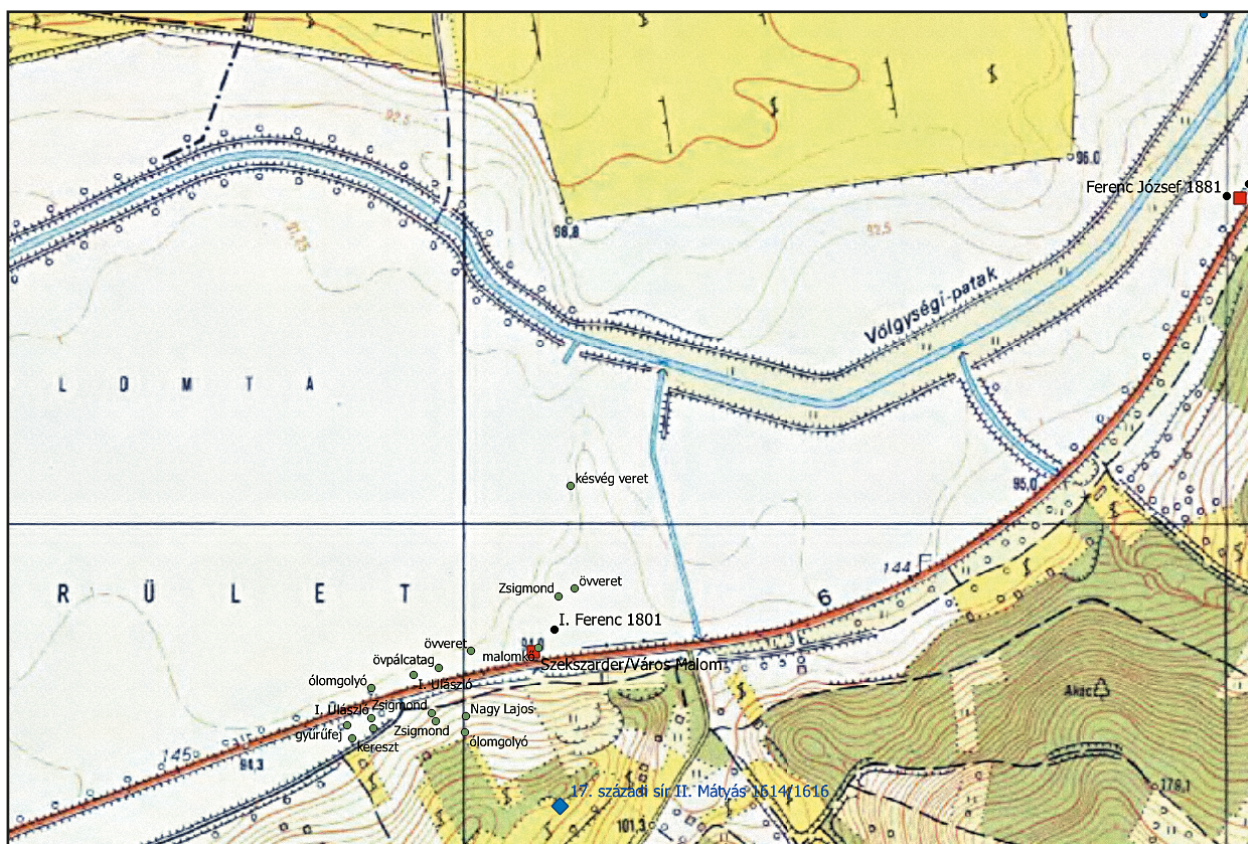
6. kép. Hidas falu Árpád-kori érméi

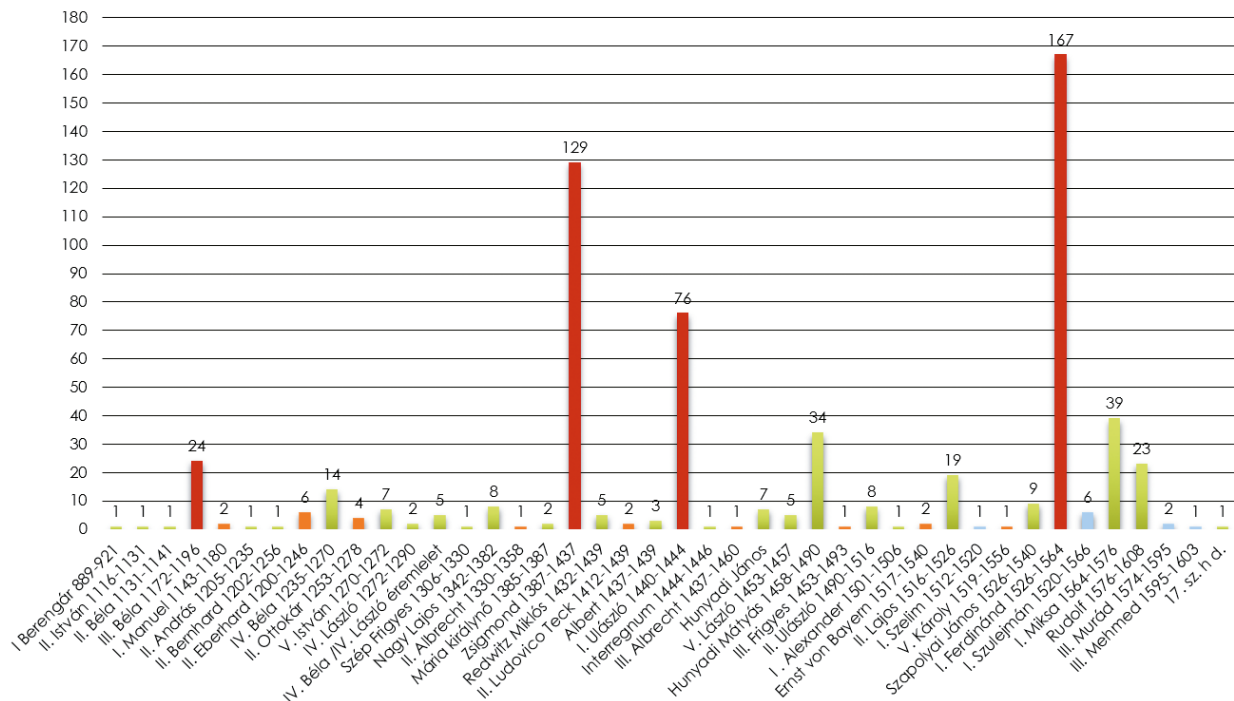
7. kép. Hidas falu vegyesházi királyok korának érméi

8. kép. Hidas falu török kori érméi

9. kép. Kishidas település érméi, fémleletei

10. kép. Érmék Hidas falu területéről

méretű kövek, téglák hiánya még magyarázható lenne abból az okból kifolyólag, hogy a falunak fatemploma volt, de a nagyobb mennyiségű embercsont hiánya megkérdőjelezheti a temető és a templom voltát. Felvetődik a kérdés, hogy talán a Bonyhád és Mecseknádasd között, a mai Hidas község külterületén található Szentmáriafalvának²¹ a papja lehetett Pál, mert ha az 1313-as okiratot tüzetesen megnézzük, akkor nem *beata virgo Mariae*, nem Szűz Mária templomának a papja volt Pál, hanem *Sancte Mariae*, azaz Szentmária templomának.²² Az 1334-es pápai tizedjegyzékben Szentmáriafalva (*Scenmariafolua*) papja szintén Pál volt.²³ A kérdést az adatok szűkössége miatt egyelőre nem lehet eldönteni.

A következő adatunk 1351-ből való. *Hydaass* név szerepel a szekszárdi apátság birtokfelsorolásában Bat (*Batthy*) falu után.²⁴ Itt kell megjegyezni, hogy a Bonyhádtól délre található Hidas (*Hydoss*) falu is a szekszárdi apátság birtokai közé tartozott a felsorolás szerint.²⁵ Az 1514-es birtokösszeírásban *Hydas* ismét a szekszárdi apátság falvai között szerepel.²⁶ 1558-ban Szigetvárhoz tartozik, Horváth Márk kapitány hódoltatta újonnan Hidast, a feljegyzésben utalnak rá, hogy korábban a szekszárdi apátságé volt.²⁷ 1559-ben a falunak 18 aranyforint hátraléka volt Szigetvár bevételi-kiadási jegyzékében.²⁸ Az 1561-ben készült szigetvári urbáriumban is feltüntetik, hogy korábban a szekszárdi apátság birtoka volt a falu. Az összeírásban 1559–1561 közötti évekből kapunk adatokat. 1559-ben 14,5 köböl búza után fizettek 14 forint 50 dénárt (2–3. melléklet), 6 köböl 2 pint bor után pedig 5 forint tizedet (1. melléklet). 1560-ban 14 köböl búza után 14 forintot fizettek (2–3. melléklet). 1561-ben 18 forintot fizet a falu (egész telkenként 2 forint), kilenc telek volt lakott, hat telek lakatlan és három zsellércsalád is szerepel az összeírásban.²⁹ Hidas falun a szigetvári urbárium alapján 1559-ben 120,30 és 1560-ban

²¹ K. NÉMETH 2015, 79.

²² MNL OL DL 86922.

²³ MonVat I/1. 286.

²⁴ HAAS 1852, 372.

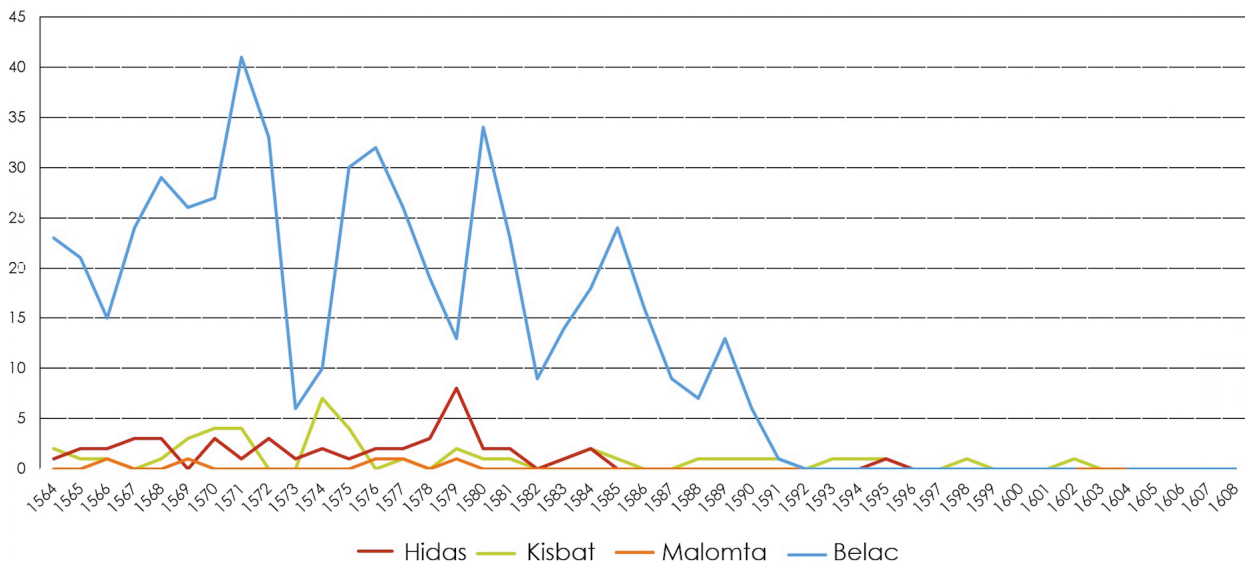
²⁵ HAAS 1852, 371.

²⁶ VASS 1989, 364. 64. jegyzet.

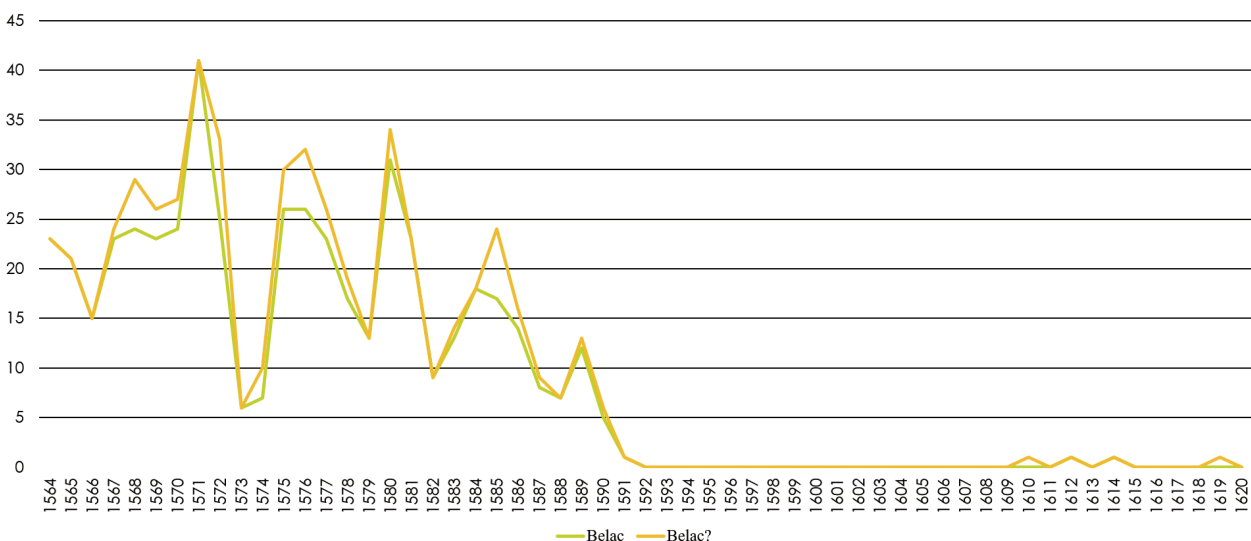
²⁷ TIMÁR 1989, 221.

²⁸ TIMÁR 1989, 225.

²⁹ MNL OL E 156 a. Fasc. 153. No. 009.; TIMÁR 1989, 288.

**11. kép. Éremdarabszám évekre lebontva (Habsburg Miksa és Rudolf uralkodásának idején)
Hidas, Kisbat, Malomta falu és a belaci éremlelet tekintetében**

12. kép. Kakasd-Belac éremlelet darabszáma évekre lebontva (Habsburg Miksa, Rudolf és II. Mátyás uralkodásának idején 1620-ig)

116,2 hektoliter gabonát termesztettek (2–3. melléklet). 1559-ben 860 liter (8,6 hektoliter) bort termeltek (1. melléklet).³⁰ Ezek nagyon alacsony terméshozamok a későbbi összeírások, defterek adatait tekintetbe véve. Tizenkét családdal számolva átlagban 10,025 hektoliter gabona és 71,6 liter bor volt a termés. 1564-ben egyike a Szigetvárra adózó falvaknak, négy porta után fizet adót.³¹ Ez az összeírás egy 1613. évi átirtnban maradt fent, nem lehet biztosan tudni, hogy az adatokat aktualizálták-e a 17. századi változásokhoz igazítva, vagy csak hűen átmásolták az 1564-es összeírást. 1565-ben Szigetvár birtokai közötti felsorolásban szerepel Hidas, 18 forint adóbevétellel.³²

³⁰ 50 pint bor volt 500 dénár, pintonként (1,696 liter) 10 dénár, mai úrmértékben számolva 1 liter bor 5,814 dénár volt. Holub József szerint 4–5 dénár lehetett egy pint must (HOLUB 1958, 18. 46. jegyzet). 1 köböl búza = 1 aranyforint. Kassai köböllel számolva, ami 83 liter (SZAKÁLY 1969, 36), jön ki 120,30 és 116,2 hektoliter termés.

³¹ VASS 1978, 150.

³² MNL OL E 156 a. Fasc. 050. No. 025.; VASS 1978, 152.

A következő, 1565–1566-ös török defter alapján³³ a falu határában 1100 hektoliter bor termett (1. melléklet)³⁴ tizenöt helyi gazda és 77 extraneus (összesen 92 gazda) munkája nyomán, és 462 hektoliter gabonát takarított be tizenkét helyi család (2. melléklet).³⁵ Nyilvánvalóan az 1559-es adat nem tartalmazza az extraneusokat, de még így is nagy a különbség, illetve nagyon alacsony a bor tekintetében a dézsmaadó után szedett összeg. Mivel a falu nemrég került Szigetvárhoz (1558), az első években még csak jelképes mértékben szedték be az adót, nem volt még pontosan felmérve, ellenőrizve a falu termelőképessége. Az 1566-os defterben található adatok viszont már több évtized adózási gyakorlatát tükrözik, ahol már igen pontosan tudták, hogy egy-egy faluból mennyi adót lehet behajtani, ez utóbbi összeírásból lehet igazából gazdaságtörténeti következtetéseket levonni. Ez alapján egy család átlagban 38,54 hektoliter gabonát (1559-ben 10,025) és 1192 liter bort (1559-ben 71,6 liter) termelt. Hangsúlyozandó, hogy átlagban, hiszen a zsellérek minden bizonnyal igen kis mértékben járultak hozzá a termeléshez, viszont az egész telkes gazdák, illetve extraneusok között bizonyos, hogy voltak nagy földterületekkel rendelkezők is. Látható, hogy gabonában csaknem négyszeres a különbség az 1566-os adat javára, a bor esetében pedig csaknem 17-szeres. A 6468 pint musttized után, ami 10969,72 liter, 29958 akcsét kellett fizetni (3. melléklet).³⁶ Ebből kiszámolható, hogy pintonként 4,63 akcse, (literenként 2,73 akcse) volt a bor. 1559-ben pintonként 10 dénár volt a bor (literenként 6 [5,814] dénár), ebből kifolyólag nagyjából kettes váltószámot kell használnunk az akcse-dénár átváltáskor (1. melléklet). A falu összesen 35.546 akcsét fizetett évente a töröknek, és az összeírásból megtudjuk többek között azt is, hogy nyolc kapu után adózott (3. melléklet).³⁷ Ebből az a következtetés vonható le, hogy a falunak a fő termelési ágazata szőlőtermesztés volt, hiszen az adó 84,27 százaléka ebből folyt be, és hogy ekkor már csak nyolc egésztelkes jobbágya volt, ezenkívül lehetett még minimum hét-nyolc résztelkes jobbágy is. Az 1568–1569. évi defterből szintén gazdaságtörténeti adatokat lehet kiolvasni. Hidas 15.297 akcsét fizet gabona- és musttized gyanánt a töröknek (3. melléklet). 875 pint must 5 akcséval számolva 4375 akcse, 1885 pint must 4 és fél akcséval számolva 8482 akcse, összesen 2760 pint must, 12.857 akcse. Gabonatermés 122 kila búza, 20 akcséval számolva 2440 akcse (2–3. melléklet).³⁸ Bortermelést tekintve úgy tűnik, hogy ez az év nem volt a legjobbak közé sorolható, hiszen csak 2760 pint must volt az össztermés az 1566. évi 6468 pint helyett, ez 58 százalékos visszaesést jelent, csak 46.809,6 liter bort termelt (1. melléklet).³⁹ Pintonként 4,5–5 akcsét számoltak, literenként 2,55 és 2,94 akcséra jön ki, melynek 2,74-es átlaga egy tized híján pontosan megegyezik az 1566-os adattal. Jól látható, hogy a dénár és akcse között itt is kétszeres a különbség az akcse javára. Gabonamennyiséget tekintve 122 kila búza, 35 literrel számolva 4270 liter volt a tized, az össztermés 42.700 liter, azaz 427 hektoliter, ez nagyságrendileg megegyezik a 1566-os 462 hektoliteres terménymennyiséggel (2. melléklet).

1573-ból nincsenek ilyen részletes adataink, csak a 23 adóköteles, zömmel magyar nevű családfeje van felsorolva a defterben Nagy-Hidasról.⁴⁰ Mivel Malonta falu után következik, ezért valószínűleg ez a forrás is a tárgykorunkba tartozik. Itt jelenik meg először Hidas helynév előtt a Nagy- névelőtag. Mindjárt az ezt követő évben, 1574-ben Kis-Hidasról is említést tesznek, mely Musztafa szekszárdi szandzsákbég birtokai között felsorolva pusztaként szerepel Hidas falu közelében, 250 akcse jövedelmet húztak belőle. Maga a falu ebben az évben 21.350 akcséval adózik (3. melléklet).⁴¹

³³ VELICS – KAMMERER 1890, II. 337; SZAKÁLY 1969, 32.

³⁴ 6468 pint must volt a tized, 1 pint 1,696 liter, összesen 10969,72 liter, tehát a teljes bortermés 10969,72 liter, azaz, 1096,972 hektoliter, kerekítve 1100 hektoliter.

³⁵ 125 kereszt búza volt a tized, 1 kereszt 37 liter gabonaszem, összesen 1250 kereszt, tehát a teljes gabonatermés 46.250 liter, azaz 462,5 hektoliter.

³⁶ VELICS – KAMMERER 1890, II. 337.

³⁷ VELICS – KAMMERER 1890, II. 337.

³⁸ VELICS – KAMMERER 1890, I. 201.

³⁹ A Hidas melletti Malonta faluban is hasonló visszaesés figyelhető meg, itt a korábbi évek szőlőmennyiségének csak a 36, 41 százalékát tudták leszüretelni (VELICS – KAMMERER 1890, I. 201; VELICS – KAMMERER 1890, II. 337).

⁴⁰ VELICS – KAMMERER 1890, I. 239.

⁴¹ VASS 1989, 67. Ez az adózási összeg a korábbi évek gabona- és musttizedéből, 15.297 akcséból (1569-es adat) és a falu egyéb befizetéséből, nagyjából 3078 akcséból tevődik össze (1566-os adat), ez utóbbi összeget kétszeresen kell számolni, az így kapott

1580-ban Nagy-Hidas tizenegy kapu után adózott.⁴² 1591-ben ház ház (hane), 1623-ban és 1632-ben tizenhárom ház után fizet adót, 1642-ben pedig hat ház után.⁴³

Ezekből az adatokból a lakosság létszámára lehet következtetni, összevetve a korábbi összeírásokkal. Az 1561-es jegyzék alapján a faluban kilenc egész telek volt lakott, hat telek lakatlan és három zsellércsalád él résztelken.⁴⁴ Tehát minimum tizenkét család élt ekkor a településen, úgy, hogy a telkek kétötöde lakatlan volt, ha egy családot öt főnek veszünk akkor ez hatvan főt jelent. 1566-ban nyolc kapu szerepel a defterben.⁴⁵ Ha egy kapu alatt két család él, akkor ez tizenhat családot, nyolcvan főt jelent. Az 1573. évi adatban szerepel a legmagasabb családszám, itt 23 családfőt írtak össze,⁴⁶ ez 115 főt jelent. Az 1580-ban feljegyzett tizenegy kapu,⁴⁷ 22 családot jelenthetett, százötven fővel. 1591-ben tíz ház, 1623-ban és 1632-ben tizenhárom ház és végül 1642-ben hat ház után fizetnek adót.⁴⁸ Ezekben az esetekben egy hane/ház alatt egy családot kell érteni, tehát tíz, tizenhárom, tizenhárom, hat család élhetett a településen. Összefoglalva, egy telek, egy hane/ház az egy család, egy kapu az két család volt, ez alapján a falu lakosságlétszáma 1580-ig 60–80–115–110 fő volt, az ezt követő időkben viszont csökkenő tendencia látható, 50, 65, 65, 30 fővel számolhatunk (5. melléklet). Hozzá kell tenni, hogy ezek nem egzakt számok, inkább tendenciák, melyek a falu lakosságszámának változását mutatják. Az adózók összeírásánál sokszor nagy eltérések láthatóak, abból kifolyólag, hogy kinek van meg 300 akcse ingósága, aki már fejpénz fizetésére kötelezhető, a szegényebbeket is adóztatják vagy nem, akár 30 százaléka is láthatatlan maradhat a lakosságnak a dzsizje defterekben, szélsőséges esetekben a dzsizje adót és a tizedfizetők létszáma között, közel 60 százalékos különbség is lehet.⁴⁹ A kezdeti időszak után a lakosság létszáma az 1570-es 1580-as évekig növekszik, az 1590-es években viszont a felére visszaesik, majd a 17. század folyamán néhány családra zsugorodik. A növekedés magyarázható a viszonylagosan békés időszakon túl azzal is, hogy a tolnai lakosság egy része kiköltözhetett a Tolna határain kívül eső szőlőbirtokaira, mivel a török 30.000 akcse extra adót vetett ki a bortermésre Tolna városában 1565-ben,⁵⁰ a zsugorodás pedig a tizenöt éves háború következménye lehet. Természetesen a végvári háborúk sosem szüneteltek, de úgy tűnik, hogy harminc-negyven évig viszonylagos békében élhettek a falu lakói. A hanyatlásra utaló adat először az 1591-es defterben látható, de valószínűleg nem ebben az évben érte támadás a falut. Az érmék tanúsága szerint valamikor 1586 körül pusztulhatott el a település, a tizenöt éves háború pedig nem tette lehetővé a falu újbóli felvirágzását. A 16. század végi pusztulás után a falu környéke nem maradt lakatlan, új telepések, rácok érkeztek a falu határába, hogy az elhagyott jó szántóföldeket és a szőlőket műveljék.

1677-ben Karacsics Mihályt, a tihanyi várkapitányt iktatják be Gencs, Hidasd (...) Apáti, Bát, Kakas és Bik (Bükk) birtokokba.⁵¹ Itt a -d kicsinyítő képző esetleg Kis-Hidasra utalhat.

1687-ben a szekszárdi körzet falvainak összeírásában Halli-Hidas szerepel Szentgál után.⁵² Véleményem szerint az összeíró a Hidas helynevet kezdte el írni, a H betűt már le is jegyezte, amikor jelezték neki, hogy nem Hidas, hanem Malli-Hidas (szerbül mal = kicsi), azaz Kis-Hidas a településnév. A H betűt már nem kaparta ki, így keletkezett a Halli-Hidas falunév, amelyre semmilyen adat sincs, de még hasonló falunév sincs a középkori, újkori Kárpát-medencében.

végeredmény 21.453 akcse, ami elég közel áll az 1574-ben befizetett összeghez. Így számolva, legnagyobb valószínűséggel 1569-ben is 21.350 akcsét fizettek összesen a töröknek a falu lakosai.

⁴² VASS 1978, 163.

⁴³ VASS 1989, 85.

⁴⁴ MNL OL E 156 a. Fasc. 153. No. 009.; TIMÁR 1989, 288.

⁴⁵ VELICS – KAMMERER 1890, II. 337; SZAKÁLY 1969, 32.

⁴⁶ VELICS – KAMMERER 1890, I. 239.

⁴⁷ VASS 1978, 163.

⁴⁸ VASS 1989, 85.

⁴⁹ KÁLDY-NAGY 1970, 25, 92–93.

⁵⁰ SZAKÁLY 1992, 109.

⁵¹ HEGEDÜS 1997, 205.

⁵² MNL OL E 156 a. Fasc. 056. No. 041.

1689-ben a Pinderoczy János által készített szekszárdi birtokösszeírásban Hidas már pusztaként szerepel, Bat falu előtt. Mivel ez több értékes adatot is tartalmaz, itt a vonatkozó részt egészében közlöm. „*Hidas. Egy elhagyatott hely, amelyet a rácok laktak, akiknek örökös urát Karacsicznak [Karacsics] hívták. Erdők, rétek, mezők, vizek, szőlők, mint mindenütt a Sárvízen bővelkedik; négy kőmalma volt, amelyek ma is állnak.*”⁵³ A 16. század végén, a 17. században a helyi tősgyökeres magyar lakosságot felváltotta a rác népesség a Sárvíz mentén. A vízi adottságokat kihasználva a falu területén négy, kőből épült malom is üzemelt, melyek ekkor még láthatóak voltak.

Hidas falut 1692-ben ismét Szaracis [Karacsics] Mihály, tihanyi kapitány birtokai között találjuk (4. melléklet): „*Hidas falu a Hidas-patak mentén található, Szekszárdtól ½ német mérőföld távolságra, kevert [fajú] de jelentős erdeje van, jó termőföldje 190 hold. Kaszás rétje*⁵⁴ *80. Marhalegelő 60, juhlegelő 300 hold. Halászhelye egyetlen egy sincs, két emelt gáton lévő malma elpusztult, egy háromkerekű és egy kétkerekű. Volt ezen kívül a gátakkal együtt egy 11 öl hosszú hidja. A török földesúrnak és a császárnak, ugyanúgy, mint a keresztény földesúrnak fegyvermegváltás címén a szokásos díjat fizették. Magasan fekvő elhagyatott szőlőültetvényei is vannak, 500 kapás (...) Ezzel szemben nincs vára, temploma, sem lakosa, ezek közül három zsellér (család) Újpalánkon található.*”⁵⁵ Feltételezhetően a hídnak köszönhette a falu az elnevezését, mely híd többé-kevésbé még mai is a 330 évvel ezelőtti helyen található, a Völgységi-patak felett húzódva.

1700-ban a falu a szekszárdi apátság tartozékai között szerepel: „*Bat, Malonta, Hidas (...) elhagyatott és egyelőre csekély vagy egyáltalán semmilyen jelentőséggel sem bír.*”⁵⁶ Egy 18. századi év nélküli apátsági összeírásban Kis-Hidas, illetve „mindkét” Hidas is szerepel a települések névjegyzékében.⁵⁷ Egy 1701-es oklevélből, Káldy Péter szentgróti kapitánynak, Karacsics Mihály vejének birtokösszeírásából annyi szűrhető ki, hogy Hidas Szentgállal határos.⁵⁸ 1703-ból származó összeírásban 150 hold szántóföld és 70–80 kaszás rétje volt Hidasnak, malom nélkül (4. melléklet).⁵⁹ 1712-ben a korábban Karacsics család birtokai között szereplő *Hidos* falu Mérey Mihály szekszárdi apát tulajdonát képezte.⁶⁰ 1715-ben ismét a szekszárdi apát Tolna vármegyében lévő falvai között is szerepel a falu (4. melléklet).⁶¹ „*Hidas. 1. Szekszárdtól ½ mérőföldre fekszik. 2. Területe 180 hold szántó, 40 kaszás rét, erdeje 90 hold. 3. Török idők alatt állandóan lakott hely volt. 4. Keresztény földesura Karacsics volt. 5. Egy malma van. 6. Kiterjedése hosszúságban és szélességben 2 óra. 7. Most Mérey Mihály szekszárdi apát élvezi. 8. Senki sem tudja milyen jogon birtokolja az apát.*”

Egy nagyon hasonló tartalmú, de év nélküli összeírásban is szerepel a falu.⁶² Az év nélküli leírás annyiban eltér az 1715. évitől, hogy 180 hold szántó helyett 190, 40 kaszás rét helyett pedig 80 volt feljegyezve. Több kiegészítő információt is tartalmaz. Szarvasmarha számára legelő 60 hold volt, juh számára 30 hold volt a falu határában, magasan lévő szőlője pedig 600 kapás volt. Az összeírás szerint három, korábban ott élő család Újpalánkon található. Két malma is volt a falunak, de már elpusztultak, az egyik háromkerekű, a másik kétkerekű volt (4. melléklet).⁶³ Valószínűleg ez az év nélküli oklevél, amely 18. századnak van elkönyvelve, 1715-nél jóval korábban íródott, hiszen itt még két malom szerepel. Birtokosaként Karacsics van beírva, tartalmában is az 1692-es birtokösszeírásra hasonlít legjobban. Lehetséges, hogy 17. század végi az okirat, vagy annak 18. század elején átírt másolata.

⁵³ MNL OL E 156 a. Fasc. 054. No. 021.

⁵⁴ Kaszás rét: egy nap alatt egy ember által lekaszálható terület, 1200 négyszögöl, 4800 m².

⁵⁵ MNL OL E 156 a. Fasc. 064. No. 016/b.

⁵⁶ MNL OL E 156 a. Fasc. 054. No. 022.

⁵⁷ MNL OL E 156 a. Fasc. 054. No. 025.

⁵⁸ MNL OL E 156 a. Fasc. 151. No. 014.; HOLUB 1974, 14.

⁵⁹ MNL OL E 156 a. Fasc. 054. No. 023.

⁶⁰ MNL OL E 156 a. Fasc. 037. No. 044.

⁶¹ MNL OL E 156 a. Fasc. 067. No. 037.

⁶² MNL OL E 156 a. Fasc. 054. No. 024.

⁶³ MNL OL E 156a. Fasc. 054. No. 024.

A szőlőtermő területet vizsgálva, mely 500–600 kapás (1 kapás szőlő = 1000 négyzetméter)⁶⁴ volt, még azt is fontos megjegyezni, hogy magasan helyezkedtek el. Csak Újpalánknál találunk hasonló megjegyzést a conscriptióban, Parásztán, valószínűleg a Palánki- és a Parászta-hegyen lehetnek a szőlők. Ennek a vonulatnak a folytatásában, a Cserhát-hegyen, vagy esetleg a Malom-hegyen, illetve annak a környékén lehetnek Hidas falu szőlői, az Agárdi-, Delibók-völgyekben, vagy a Hidas-völgyben. A falutól északra lévő dombon, Leányváron, ekkor, már II. Lajos óta csak birkalegelők voltak.⁶⁵

A település 17. századi történetéhez fontos összefoglalni, hogy milyen adatok szólnak arról, hogy itt rác etnikum élhetett. Az első adatunk 1687-es összeírás, ahol Halli-Hidas szerepel.⁶⁶ Ezt helynevet, csak Mali-Hidasként, Kis-Hidasként (szerbül mal = kicsi) tudjuk értelmezni, így ebből eredően valószínűleg szerb lakossága lehetett a falunak. Kis-Hidas név a 16. századi defterekben is feltűnik.⁶⁷ Az 1689-es conscriptióban egyértelműen le van írva, hogy a falut rácok lakták.⁶⁸ Kis-Hidas délszláv származású lakóinak a jelenlétét erősíti két 18. századi tanúvallomás is. 1737-ben Zomba határki-jelölési ügyében, az akkor 78 éves Stanko Hidasanin (születhetett 1659-ben) tanú vallotta: „*Kis-Hidason lakván a török világban a marhát Szent Gál pusztán tartotta.*” A 71 éves Cserni Stanko (születhetett 1666-ban) pedig azt vallotta, hogy „*a török világban Hidason lakott húsztendeig*” (1666–1686?).⁶⁹ Hidastól nyugatra Szentgál helyezkedik el, könnyű elképzelni, hogy ide hajtották át a szarvasmarhákat Kis-Hidasról, és nyilván Cserni Stankot is azért idézték be, mert Hidas vagy Kis-Hidas lakosként lehetett ismerete a zomba határról, melynek a közelében lakott. Az 1692-es és az évszám nélküli birtokösszeírásba bejegyzésre került, hogy Hidas faluról három család Újpalánkra költözött.⁷⁰ Akkoriban itt élt Tolna vármegye egyik legnagyobb rác kolóniája,⁷¹ úgyhogy valószínűleg ez a három család is rác volt. Az 1703-as összeírásban Hidosan Thoma nevű ember tűnik fel Újpalánkon, ő lehetett az egyike azoknak, akik Hidasról átköltöztek ide. Az Újpalánk közvetlen közelében lévő Szerdahelyen az összeírásban szereplő Racz Stanko esetleg lehet a zombai határjárás kapcsán tanúként meghallgatott Stanko Hidasanin. Janyán pedig Gyuro Hidosan nevét vették lajstromba, aki feltehetően Hidasról Újpalánkra költözött, később pedig úgy dönthetett, hogy átköltözik Janyára.⁷² Gyuro Hidosan azonban itt sem állapodott meg, neve az 1713-as Baranya megyei Hidas falu lakóinak összeírásában szerepel.⁷³ Az itteni lakosok 1695-ös faluösszeírása szerint Hidason az alábbi kilenc szerb család élt: Oztoja Stavicsh, Zerdia Stravicsh, Georgius Ranizrovicsh, Kragly Gokovicsh, Koannes Siako, Dragoila Vukovicsh, Ladinou Vuin, Joannes Telicsh és Michael Setoianovicsh,⁷⁴ tehát Gyuro Hidosan új betelepülő, ahogy a másik öt Hidosan/Hidasan névvel rendelkező lakos is, akik ebben a névsorban szerepelnek. Ez a családnév a Tolna megyei Hidas falura utalhat, ahonnan viszontagságos úton a Baranya megyei Hidasra költöztek ezek a családok.

Régészeti vonatkozásban a Malom-hegyen feltárt 17. századi, pénzzel keltezett sír bizonyítja, hogy a falu környékét még ebben az időben lakják (II. Mátyás dénár, 1614/1616). Etnikumra a sírleletek alapján nem lehet következtetni, de az írott forrásokkal összevetve valószínűleg az elhunyt

⁶⁴ HOLUB 1974, 30. 100–350 négyszögöl is lehet egy kapás szőlő területe, az egyszerűsítés kedvéért itt 250 négyszögöllel, 1000 m²-rel számolunk.

⁶⁵ MNL OL E 156 a. Fasc. 064. No. 016/b.; VASS 1989, 90.

⁶⁶ MNL OL E 156 a. Fasc. 056. No. 041.

⁶⁷ VELICS – KAMMERER 1890, I. 239.

⁶⁸ MNL OL E 156 a. Fasc. 054. No. 021.

⁶⁹ VASS 1989, 91.

⁷⁰ MNL OL E 156 a. Fasc. 064. No. 016/b.; MNL OL E 156 a. Fasc. 054. No. 024.

⁷¹ HOLUB 1974, 25.

⁷² MNL OL E 156 a. Fasc. 054. No. 023.

⁷³ Az 1713-as összeírás szerint a Baranya megyei Hidas szerb lakosai: Gyúró Hidosanin, Milovan Bugarin, Immo Bersenacz, Sztanko Hidosanin, Niko Jadics, Milota Szudar, Vujasko Jadics, Radovan Kragulacics, Vuko Brat, Gyúró Aparacz, Vujadin Mihály, Gvozdin Hidosanin, Petar Babies, Ivan Hidosanin, Gyúró Bosnyak, Vućsin Alapcsanin, Philip Zivkovics, Jovan Hidosanin, Zivko Vaszilovics, Ivan Novakovics, Baja Hidasanin, Gavran Miliszan, Marko Stepanovics (VIDECZ 1999, 48; GATTERMANN 2005, 325).

⁷⁴ VIDECH 1999, 47.

is rác lehetett. A falu területéről egyetlen egy 17. századi hamis dénár került elő eddig, tehát az új lakosság nem erre a területre költözött be. A falut 1586 környékéig magyarok lakhatták, a későbbi időkben viszont rációk éltek a határait, ők szerepelhetnek az 1591-es, 1623-as, 1632-es és 1642-es defterekben.⁷⁵

A falu határában lévő malmok is fontos elemei voltak a falui gazdaságának. Mint láttuk, 1689-ben még négy álló kőmalom volt. Ezek a Völgységi-patak vizét hasznosíthatták, hiszen a későbbi időkben is itt helyezkednek el a malmok (5. kép). Az 1692-es és az év nélküli conscriptióban már csak két malom szerepel, egy háromkerekű és egy kétkerekű. Tehát a másik két malom köveit a környékbeliek a három év alatt széthordták. Az 1703-as leírás szerint egy malom volt, az 1715-ös évben is egy malomról tesznek említést. Az 1772-es és 1774-es térképeken *Hidasi Malom (Nociva)* néven a Völgységi-patak északi oldalán, a hídtól nyugatra található egy malom, a falu mellett, tőle keletre.⁷⁶ Ez lehetett a négy malom közül az egyik, esetleg, pont az 1715-ben említett malom. Az 1715. és 1720. évi országos összeírásban egy George/Georgius Molnár nevű ember szerepel Szekszárd lakosainak névsorában, az 1728-ban készített molnár céhtagok között Hidassy Molnár Gergely neve szerepel,⁷⁷ nagy valószínűséggel ugyanarról a személyről van szó, mert a Baranya megyei Hidason ez idő tájt nem lakott ilyen nevű személy, tehát jó eséllyel már 1728-ban működhetett egy malom Hidas falu környékén. Szintén az 1720-as években működő szekszárdi malom létét erősíti meg Sipos molnár említése Takács Ádám szekszárdi főbíró 1725/1726. évi számadásában.⁷⁸ Bár itt nem említik Hidas nevét, vagy azt, hogy a malom Hidas határában volt, de ebben az időben és a későbbi századokban is Szekszárd városának malmai a Völgységi-patak mentén helyezkedtek el, Hidas falu határain belül, tehát Sipos molnárnak is Hidas területén állhatott a malma, nagy valószínűséggel ekkor már ismét két malomban őrltethették a szekszárdiak a gabonájukat. Ugyanebben a számadásban említést tesznek a hidasi malomról is, melynek jövedelmét Szabó János jegyző szedette be.⁷⁹ Előfordulhat, hogy csak egy malom működött, 1725/1726-ban Sipos molnár irányításával, 1728-ban pedig ezt vette át Molnár Gergely, de valószínűbb, hogy két malom működött a két molnár vezetésével, hiszen 1782–1785-ben már három malomról van tudomásunk Szekszárd északi határában.⁸⁰

A korai térképek pontatlansága miatt nehéz meghatározni a Hidasi malom eredeti helyét, de annyi bizonyos, hogy a malomárok északi oldalán épült ki. Az első katonai felmérés (1782–1785) ide vonatkozó térképlapján a malom itt is a víz északi oldalán helyezkedik el a falutól keleti irányban, annak közelében.⁸¹ Itt a malomárok már a hídtól nyugatra kiágazik, emiatt mindkét ágon egy-egy hídjelzés látható. Az 1772-es és 1774-es Böhm-féle térképeken a malomárok a hídtól keletre ágazik le a Völgységi-patakról, és műholdfelvételeken is látszik a patak medre, illetve a malomárok vonala is, tehát ez a térkép pontosabb, mint az első katonai felmérésen látható vízfolyások ábrázolása. Természetesen lehetett a hídtól nyugatra egy másik malomárok is, amit a katonai felmérés földmérnöke bemért, berajzolt, de ez csak ideiglenes lehetett. Az első katonai felmérés térképe pontatlansága ellenére annyiban hasznos számunkra, hogy ezen több malom is jelölve van a falu határában. A korábbi *Hidas malom* itt *Teusche* (esetleg *Deutsche*) malom néven van feltüntetve, a *Szekszarder malom* a Malom-hegy alatt, a 6-os út közvetlen közelében és a *Janos malom* a hídtól keletre lévő malomárok déli oldalán és a 6-os út között. A térkép itt is pontatlan, a 6-os út nyugat felé haladva egyre jobban eltolódva északi irányba a mocsaras részen van vezetve, de annyi hasznos információ kiszűrhető, hogy a *Szekszarder malom* az út közvetlen közelében lehetett, ez a később-

⁷⁵ VASS 1989, 85.

⁷⁶ MNL TML XV 3 T. 132.; PML XV. 6. (PMT) 20.

⁷⁷ KÁRPÁTI 1987, 355; https://adatbazisokonline.mnl.gov.hu/imgview/az-1715_-evi-orszagosszeiras/7179/3; https://adatbazisokonline.mnl.gov.hu/imgview/az-1720_-evi-orszagosszeiras/8241/2 (elérés: 2025. 05. 13.)

⁷⁸ SZILÁGYI 2014, 18.

⁷⁹ SZILÁGYI 2014, 19.

⁸⁰ EKF Coll. XII. Sect. 30.

⁸¹ EKF Coll. XII. Sect. 30.

bi időkben készült térképeken és műholdfelvételeken is jól látszik, ahogy a *Janos malom* helye is helyesen az út mellett van ábrázolva. A három malom térképen való elhelyezkedése valószínűleg egybeesik az 1689-es állapotokkal, hiszen a malmok építésén kívül a vizek folyásának szabályozása, gátak, malomárkok ásása nagy erőfeszítéseket igényeltek, rengeteg földmunkával jártak és ezeket a tájformáló elemeket nem lehetett figyelmen kívül hagyni, a későbbi korok emberei is ugyanezeket a földműveket kellett, hogy használják, mint ahogy az 1689. évi állapotok is korábbi, középkori időkre nyúlhatnak vissza.⁸² Az 1818-ban Joseph Schnemann által készített térképen⁸³ is három malom szerepel a térségünkben, névtelenül, de elhelyezkedésük alapján kettő azonosítható a *Szekszarder malommal* és a *Janos malommal*. A harmadik malom ez idáig nem szerepelt, de a második katonai felmérés (1819–1869) térképén Középső malom néven tűnik fel.⁸⁴ Ez a malom szintén Hidas falu közvetlen közelében, attól kelet-délkeletre, a Völgységi-patak déli oldala és a főút között található. A *Hidasi Malomtól* mindössze 250 méterre, dél-délnyugati irányba található, a falutól csak a gát választja el, 100 méter a régészeti lelőhely széle és a malom közti távolság. A *Középső malom* is, hasonlóan a *Hidasi malomhoz*, a falu közvetlen közelében állhatott, a Völgységi-patak szemközti, déli oldalán. A második katonai felmérés térképén ezen kívül csak egy malom feltüntetve, a korábban *Szekszarder* nevű malom, mely most *Város malom* néven szerepel ugyanazon helyen. A *Janos malom* helyén nem írnak malomnevet, de az 1860-ban készült szekszárdi kataszteri térképen ugyanott *Első Malom* néven van feltüntetve egy malom,⁸⁵ tehát már csak a *Hidasi/Teusche* malom nem működik 1818-ban és a 19. század hatvanas éveiben.

Négy malmot említenek 1689-ben, és a 18–19. századi térképlapokon is négy malom szerepel Hidas falu területén. Ezek közül kettő közvetlenül a falu mellett, *Középső malom/Közép malom*, és a *Hidasi/Teusche* malom. Ezek igazából egymás ellentettei, hiszen a Völgységi-patak falu alatti szűkületénél találhatóak, csak az előbbi a patak déli oldalán, annak felső szakaszán, az utóbbi a patak északi partján, annak alsó szakaszán volt. A *Janos/Első malom* már egy malomárkon keresztül kapta a vizet, egy viszonylag magasabban lévő parton helyezkedett el, mely alatt több kisebb tó is volt, melyeket össze lehetett kötni csatornákkal. Ugyanígy a *Szekszarder/Város* malom is malomárkon keresztül kapta a vizet, a Völgységi-patak mocsaras területeit, tavait megcsapolva. Ez utóbbi malom története nyúlhat vissza a legrégebi időkre a régészeti anyag alapján. A malom környékén már a 14–15. századból is került elő régészeti anyag, több érme is, ami alapján azt lehet feltételezni, hogy itt egy kisebb telep, talán Kis-Hidas volt, melynek létjogosultságát az itt található malom biztosította. Kis–Hidast a malomgát tetején végig futó malomút kötötte össze Hidas faluval.

A malmok régészeti kutathatósága nagy nehézségekbe ütközik. A *Szekszarder/Város* malom, *Középső/Közép* malom és a *Janos/Első malom* a 6-os számú főút alatt található, a *Hidasi/Teuscher* malom pedig a Völgységi-patak gátja alatt. A főút alatt lévő malmok közül a *Szekszarder/Város malom* lóg ki egy kicsit, itt lehetett is néhány középkori és újkori leletet is találni, többek között egy malomkövet is. Az út és a malmok elhelyezkedéséből látszik, hogy a kettő között szoros összefüggés van. A patak déli oldalán lévő malmok mindegyike közvetlenül a Szekszárdot Péccsel összekötő középkori hadi- és főút mellett található, nyilván szállítási megfontolásból ez volt a legpraktikusabb megoldás. Egyedül a *Hidasi/Teuscher* malom volt a patak északi partján, valószínűleg ez volt a falu saját malma.

Összefoglalva elmondható, hogy Hidas falu a 14. században jelenik meg az írott forrásokban, a régészeti anyag szerint a 12. századtól létezett, legtöbbször a szekszárdi apátság birtokaként, majd a 16. században Szigetvárra, később a töröknek adózik. A 17. század végén a Karacsics család, a 18. század elején ismét a szekszárdi apátság volt a birtokosa, de ekkora már teljesen elnéptelenedett. A lakossága száz fő körül mozgott – az extraneusokat nem számolva –, nagyságrendileg húsz család

⁸² K. NÉMETH – MÁTÉ 2014, 47–68.

⁸³ MNL TML XV 3 T. 163.

⁸⁴ MKF Coll. XXX. Sect. 61.

⁸⁵ MNL OL S 78, 244. téka, Szekszárd 129–170.

élhetett a falu területén. A falu bevétele elsősorban a szőlőművelésből származott, kisebb részben a gabonatermelésből. A Szekszárd környéki gabonaföldek termését a falu határában őrölte négy malom, melyek a Völgységi-patak vizére, malomcsatornáira lettek telepítve. A szőlők a palánki hegyvonulat nyugati folytatásában, az Agárdi-, Delibóki-, Hidas-völgyekben lehettek, a szántók a Hidas-dűlőben, a legelők-kaszálók Leányváron és a Hidas-szigeteken voltak. Erdeje a Palánki-hegytől a Malom-hegyig nyúlhatott. Az Árpád-kortól itt élő magyar lakosságot a 17. században délszlávok váltják fel, de a 17. század legvégén ők is elhagyják a területet.

IRODALOMJEGYZÉK

- CZÖVEK 2010 CZÖVEK Attila: Szekszárd, Fazekas-völgy. *Régészeti kutatások Magyarországon* 2009 (2010) 351.
- EKF *Az első katonai felmérés: a Magyar Királyság teljes területe 965 nagyfelbontású színes térképszelvényen, 1782–1785.* DVD-ROM. Közreműködött: Jankó Annamária – Oross András. Budapest 2004.
- GAÁL 1981 GAÁL Attila: Szekszárd-Hidas. *Régészeti Füzetek* Ser. I. No. 33 1980 (1981) 117.
- GATTERMANN 2005 GATTERMANN, Claus Heinrich: *Die Baranya in den Jahren 1686 bis 1713. Kontinuität und Wandel in einem ungarischen Komitat nach dem Abzug der Türken.* Göttingen 2005.
- HAAS 1852 HAAS Mihály: Emlékek a Duna mentén Földvártól Vukovárig. In: *Emlék-könyv* 2. Kiadja Danielik János. Pest 1852, 371–376.
- HEGEDÜS 1997 HEGEDÜS László: Kelet-Tolna települései (1500–1686). *TMLF* 6 (1997) 115–208.
- HOLUB 1958 HOLUB József: Ete város története (Adalékok a Tolna megyei Sárköz település- és gazdaságtörténetéhez). *Történeti Statisztikai Közlemények* II/3–4 (1958) 28–46.
- HOLUB 1974 HOLUB József: Az újjáépítés megindulása Tolna megyében a török kiűzése után 1686–1703-ig. *TTMT* V (1974) 5–124.
- K. NÉMETH 2015 K. NÉMETH András: *A középkori Tolna megye templomai.* Szekszárd 2015.
- K. NÉMETH – MÁTÉ 2014 K. NÉMETH András – MÁTÉ Gábor: Szempontok és példák a középkori eredetű malmok és malomhelyek folytonosságának vizsgálatához. Kapos és a Völgysegi-patak vízgyűjtője. In: *Középkori elemek a magyar kultúrában.* Szerk. Báti Anikó – Csoma Zsigmond. Budapest 2014, 47–68. (Tanulmányok a Kárpát-medence anyagi kultúrájának köréből I.)
- K. TÓTH 2022 K. TÓTH Gábor: Hidas a 14–16. században. In: *Vitézek, mi lehet ez széles föld felett szebb dolog az végeknél? Tanulmánykötet Gere László 60. születésnapjára.* Szerk. Velladics Márta – Vizi Márta. Budapest 2022, 109–114. (Opitz Archaeologica 23.)
- KÁLDY-NAGY 1970 KÁLDY-Nagy Gyula: *Magyarországi török adóösszeírások.* Budapest 1970. (Értekezések a történeti tudományok köréből. Új sorozat 52.)
- KÁRPÁTI 1987 KÁRPÁTI Andrásné: Adatok Tolna megye malomiparának történetéhez. *TTMT* XI (1987) 343–435.
- MKF *Második katonai felmérés: A Magyar Királyság és a Temesi Bánság nagyfelbontású, színes térképei. 1819–1869.* DVD-ROM. Jankó Annamária – Oross András – Timár Gábor. Budapest 2005.
- MonVat I/1. *Monumenta Vaticana historiam regni Hungariae illustrantia I/1.* Budapest 1885.
- SZAKÁLY 1968 SZAKÁLY Ferenc: A szekszárdi konvent hiteleshelyi és oklevéladó működése 1526-ig. *TTMT* I (1968) 9–60.
- SZAKÁLY 1969 SZAKÁLY Ferenc: Tolna megye negyven esztendeje a mohácsi csata után (1526–1566). *TTMT* II (1969) 5–85.

SZAKÁLY 1992	SZAKÁLY Ferenc: A mohácsi csatától a szatmári békekötésig 1526–1711. In: <i>Tolna mezőváros monográfiája</i> . Szerk. Glósz József – V. Kápolnás Mária. Tolna 1992, 91–174.
SZILÁGYI 2014	SZILÁGYI Mihály: Takács Adám szekszárdi főbíró. <i>TMLF</i> 14 (2014) 7–88.
TIMÁR 1989	TIMÁR György: <i>Királyi sziget. Szigetvár várgazdaságának iratai 1546–1565</i> . Pécs 1989. (Baranya török kori forrásai 1.)
TMFN 1981	<i>Tolna megye földrajzi nevei</i> . Szerk. Végh József – Ördög Ferenc – Papp László. Budapest 1981.
VASS 1978	VASS Előd: A törökkor. Tolna megye a mohácsi csatától a török kiveréséig. In: <i>Évszázadokon át. Tolna megye történetének olvasókönyve I</i> . Szerk. K. Balog János. Szekszárd 1978, 99–199.
VASS 1989	VASS Előd: Szekszárd az apátság alapításától a török kiveréséig. (1061–1686). In: <i>Szekszárd város történeti monográfiája I</i> . Szerk. K. Balog János. Szekszárd 1989, 39–94.
VELICS – KAMMERER 1886–1890	VELICS Antal – KAMMERER Ernő: <i>Magyarországi török kincstári defterek I–II</i> . Budapest 1886–1890.
VIDECZ 1999	VIDECZ Ferencné: <i>Fejezetek Hidas történetéhez</i> . Hidas 1999.

FORRÁSOK

MNL OL DL	MNL OL Diplomatikai levéltár
MNL OL E 156 a	MNL OL E szekció. Magyar kincstári levéltárak. 156 a. Urbaria et conscriptiones. Registrata

TÉRKÉPEK

MNL TML XV 3 T. 132.	Böhm, Franciscus: <i>Mappa Sárvizium per comitatum Tolnensem</i> , 1772. MNL TML Tolna megye kéziratos térképei, XV 3 T. 132.
MNL TML XV 3 T. 163.	Schnemann, Joseph: <i>Mappa Comitatus Tolnensis</i> , 1818. MNL TML Tolna megye kéziratos térképei, XV 3 T. 163.
MNL OL S 12 Div. XIII. No. 397.	Quits, Anton: <i>Schár Vizer Plan in Tolnenser Comitatus liegend und zwar von Simonthurn bis unterhalb Szexard...</i> , 1803. S 12 Helytartótanácsi térképek (1738–1875) Kormányhatósági fondokból kiemelt térképek (17. sz.–20. sz.) Div. XIII. No. 397.
MNL OL S 78, 244. téka	<i>Markt Szegzárd sammt Puszta Palánki in Ungarn, Tolnaer Comitatus</i> , 1860. S 78 Térképek (1786–1948). Kataszteri-gyűjtemény, 244. téka, Szekszárd 129–170.
PML XV. 6. (PMT) 20.	Böhm, Franciscus: <i>Mappa partem ab oppido Tolna usque Oppida Sexard Bata Széket...</i> , 1774. Pest Megyei Levéltár, Törzssanyag, Pest megye kéziratos térképei XV. 6. (PMT) 20.

RÖVIDÍTÉSEK

MNL OL
MNL TML
TMLF
TTMT
WMM Rég. Ad.

Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára, Budapest
Magyar Nemzeti Levéltár Tolna Vármegyei Levéltára, Szekszárd
Tolna Megyei Levéltári Füzetek, Szekszárd
Tanulmányok Tolna megye történetéből, Szekszárd
Wosinsky Mór Múzeum Régészeti adattára, Szekszárd

MELLÉKLETEK

1. melléklet. A Hidas faluban termelt bor mennyisége és annak ára

Év	Bor pint	Bor liter	Bortermés összesen
1559	10 dénár	5,814 dénár	860 liter
1566	4,63 akcse	2,73 akcse	109 697,2 liter
1569	4,5–5 akcse	2,65–2,94 akcse (átlag: 2,74 akcse)	46 809,6 liter

2. melléklet. A Hidas faluban termelt gabona mennyisége és annak ára

Év	Gabona köböl 83 liter = 100 dénár [50 akcse]	Gabona kila 35 liter = 20 akcse	Gabona kereszt 37 liter = 20,08 akcse	Gabonatermés összesen
1559	1,2 dénár 1 liter [0,6 akcse 1 liter]			120,3 hektoliter 145 köböl
1560	1,2 dénár 1 liter [0,6 akcse 1 liter]			116,2 hektoliter 140 köböl
1566			0,54 akcse 1 liter	462 hektoliter 1250 kereszt
1569		0,57 akcse 1 liter		427 hektoliter 1220 kila

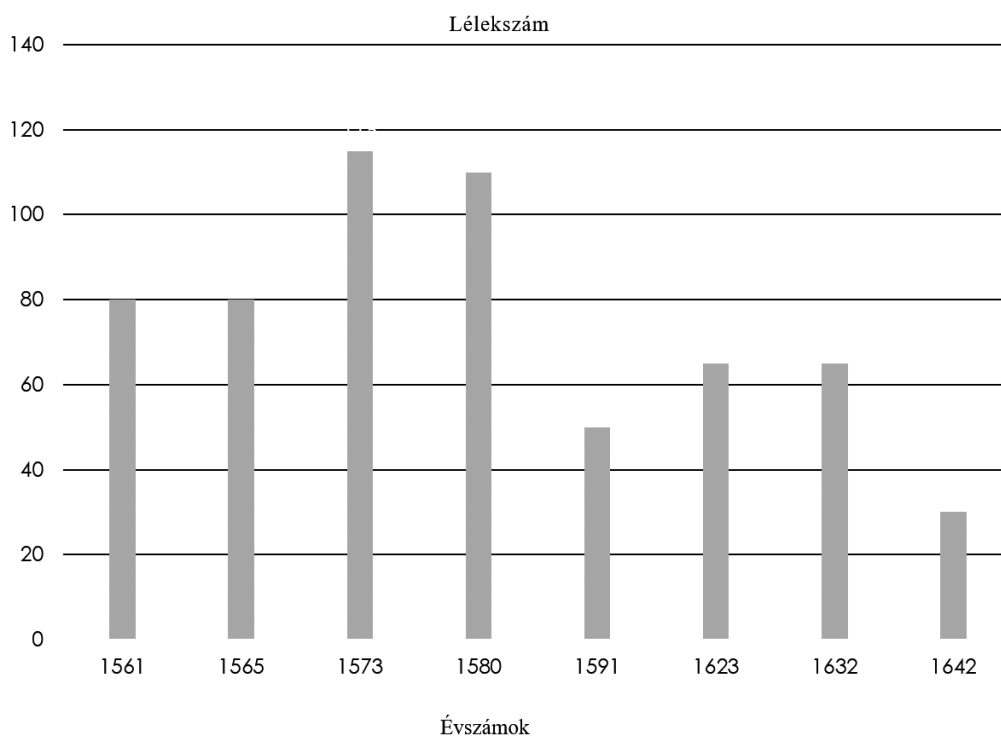
3. melléklet. Hidas falu évi adója, a megtermelt must és gabona után fizetett tized

Év	Összesített adó	Musttized	Gabonatized	Must- és gabonatized együtt
1559	37,5 forint 3750 dénár [1875 akcse]	5 forint 500 dénár [250 akcse]	14,5 forint 1450 dénár [725 akcse]	19,5 forint 1950 dénár [975 akcse]
1560			14 forint 1400 dénár [700 akcse]	
1566	35546 akcse	29958 akcse	2510 akcse	32468 akcse
1569	–	12857 akcse	2440 akcse	15297 akcse
1574	21350 akcse	–	–	–

4. melléklet. Hidas falu földjei és a malmok száma

Megnevezés	1692	17–18. század é. n.	1703	1715
Szántó	190 hold	190 hold	150	180 hold
Kaszás rét	80	80	70–80	40
Erdő	–	–	–	90
Marhalegelő	60 hold	60 hold	–	60 hold
Juhlegelő	300 hold	300 hold	–	300 hold
Szőlő	500 kapás	600 kapás	–	600 kapás
Malmok száma (1689-ben még négy malma volt)	2 (egy kétkerekű és egy háromkerekű)	2 (egy kétkerekű és egy háromkerekű)	1	1

5. melléklet. Hidas falu lakosságának változásai

The Village of Hidas and its Coins in the Árpád Period, in the Middle Ages, and during the Ottoman Occupation

My study entitled *Hidas a 14–16. században* (Hidas between the fourteenth and sixteenth centuries) was published in 2022. It needed to be complemented and rewritten due to the discovery of new artefacts brought to the museum since then. The existence of the village was, based on the data available back then, dated to the late medieval period and the sixteenth century. As a result of several fieldwalking surveys, the number of coins and other finds has multiplied in recent years providing a more accurate picture of life in the village. Based on this, the settlement must have been inhabited from the twelfth to the late sixteenth century.

The village referred to as Hidas in medieval sources can probably be located in the field called Hidaspetre today. This is confirmed by the names of the surrounding fields, such as: Külső-hidasi-sziget ('Outer Hidas Island'), Belső-hidasi-sziget ('Inner Hidas Island'), Hidasi-csárda ('Hidas Inn'), Hidasi-torok ('Hidas Vale'), Hidasi-kenderföldek ('Hidas Hemp Fields'), Hidasi-völgy ('Hidas Valley'), and Hidasi-oldal ('Hidas Hillshade').

The earliest written reference to the village is known from a fourteenth-century document. Subsequently, the settlement appears again in the sixteenth and seventeenth centuries, in charters, tax censuses, and defters under the names Hidas and Nagyhidas ('Great Hidas'). However, at the archaeological site we have investigated, no evidence has been found of the use of money in the seventeenth century. Consequently, the Hidas residents known from the censuses of 1622/23, 1631/32, and 1641/42 must have lived somewhere else and stayed there longer. Alternatively, the censuses may refer to the new residents, the Rascians (i.e. Serbs), who settled in another place, near the village.